

323

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆ

ՍՈՑԻԱԼԻԶՄՆ

== ՈՒ ==

ԿՐՈՆԸ

ՄԻՋԱԿԱՆ ԶՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

Ե Վ ա Ե - 1928

3K23
U-78

11 SEP 2012

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՄԱՅԻՍԻԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

— Ի Ի —

Գ Մ Ո Ղ Մ

—

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՅԿ23

U-78

պ.

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆ

02 JUN 2005

NOV 2008

ՍՈՑԻԱԼԻԶՄՆ

— Ի Ի —

Կ Ր Ո Ն Ը

—

4036

¹⁰⁰⁸
38650

ՊԵՏԱԿԱՆ ԶՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ — 1928

ԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՓՈՒՍԱՐԵՆ

(Հրատարակչության կողմից)

Ճիշտ այն ժամանակ, յերբ այս գրքուկն է հրատարակվում (դեկտ. 1924 թ.), Մոսկվայում «Պրավդա»-յին առընթեր տեղի չէ ունենում բանթղթակիցների, գյուղթղթակիցների, զինթղթակիցների ու պատթղթակիցների համամիութենական խորհրդակցություն: Խորհրդակցության ժամանակ ընկ. Յարուսլավսկին կրոնի հարցի առթիվ մի ղեկուցում է անում, վոր արժե ամբողջովին դնել այս գրքի առաջաբանի մեջ:

Տեղի սղության պատճառով տալիս ենք «ղեկուցումը» քաղվածքներով:

«Դուք դիտե՞ք, թե ինչ հսկայական նշանակություն ունի կրոնը դեռ այժմս ել թե բանվորական և թե գյուղացիական մասսաների մեջ: Բանվորների մեջ ավելի քիչ նշանակություն ունի, քան գյուղացիների մեջ, այնուամենայնիվ, կյանքի այս կողմը (կրոնը) դեռ մեծ տեղ է գրավում: Դուք դիտե՞ք, վոր Վլադիմիր Իլիչի մահից հետո, չերբ մեր բանվորական մասսաների մեջ հսկայական մի վերելք տեղի ուներ, չերբ բանվորներն ու բանվորուհիներն այն հարցն ելին առաջադրում իրենց, թե կարո՞ղ են արդյոք իրենք ընդհանրապես մեր կուսակցության շարքերից դուրս մնալ և հարյուրներով ու հազարներով

Գրառեցվար 803բ.

հ. 787

Տիրամ 2000

Պետհրատի չերկրորդ

տպարան

Ցերեանում—748

անդամագրվում էին մեր կուսակցութանը—բանվորական գրեթե բոլոր ժողովներում կրոնի հարցն էր դրվում, ու գայթակղութան քարի պես այդ հարցը ծառանում էր գրեթե ամեն մի բանվորի ու բանվորուհու առջև, առանձին-առանձին: Նրանցից շատերն ասում էին, թե ամեն ինչով իրենք կոմունիստների հետ համաձայն են. իսկ այս հարցում մինչև որս վոչ մի կերպ չեն կարողանում մեզ հասկանալ ու կոմունիստ դառնալ: Վլադիմիր Իլիչի մահը բոլոր բանվորներին ու բանվորուհիներին առջև դրեց այն հարցը, թե ճիշտ էր արդյոք Վլադիմիր Իլիչի վողջ ուղին, ու նրանցից ամեն մեկն այս հարցը պետք է առաջադրեր իրեն—արդ, չեթե Վլադիմիր Իլիչի ուղին ընդ հանրապես ճիշտ էր, ապա ուրեմն միթե նա այս հարցում սխալվում էր: Մենք գիտենք, վոր Լենինը մեր սոցիալիստներից, մեր կոմունիստներից թերևս միակն էր, վոր կրոնի հարցն այնպես պարզորոշ դրեց: Դուք բոլորդ գիտեք, վոր այնպիսի մի մարտական մոմենտ, ինչպես 1905 թ. դեկտեմբերն էր, բացի Վլադիմիր Իլիչից, կրոնի հարցը վոչվոք չդրեց: Դեկտեմբերյան կռիվների նախորդակին «Новая жизнь» («Նոր կյանք») թերթում հրատարակ յեկավ Վլադիմիր Իլիչի «Կրոնն ու սոցիալիզմը» վերնագրով հոդվածը, ուր Վլադիմիր Իլիչն այն հարցն էր դնում, թե ինչ մտքով ենք մենք հասկանում, վոր կրոն ասածդ մասնավոր գործ է: Նա ապացուցում էր, վոր կրոնը կարող է մասնավոր գործ լինել պետության տեսակետից, վոր պետությունն իրավունք չունի այս կամ այն անձնավորության վզին այս կամ այն կրոնը փաթաթելու. բայց թե կուսակցության տեսակետից

կրոնը մասնավոր գործ չի ու մասնավոր գործ լինել չի կարող, վոր կոմունիստները կազմում են կամավոր մի միութուն, վորը պրոլետարիատին խորթ գաղափարախոսությունների ամեն տեսակի մնացորդների դեմ պայքար մղելու խնդիրն է առաջադրել իրեն, իսկ կրոնը՝ դասակարգերի բաժանված՝ շահագործող հասարակության ժառանգությունն է: Կրոնը շահագործական այդ հարաբերությունների ծածկաբանն է: Ուստի Վլադիմիր Իլիչը հաճախ էր անդրադառնում այս հարցին, անդրադառնում էր նաև բուլջի մասին Պետական Դումայում տեղի ունեցող վիճաբանություններին, անդրադառնում էր այդ հարցին նաև 1917 թ., «Под знаменем марксизма» («Մարքսիզմի դրոշակի տակ») վերնագրով հանդեսի չերբորդ գրքույկում հատկապես դնելով հակակրոնական պրոպագանդ: Նա լավ էր զգացել, վոր այս հարցում մենք գյուղացիության ամենացավոտ տեղն ու այն չերևույթն ենք տեսնում, վոր մեր սեփական շարքերում մղվող՝ պրոլետարական պայքարի ճանապարհին զգալի չափով կխանգարի մեզ:

Այս խոսքերը բավական են արդարացնելու այն, վոր «Սոցիալիզմն ու կրոնը» վերնագրով գրքույկը, իրեն կարևորագույն գրքույկներից մեկը, «Լենինյան գրադարան» սերիայի մեջ դրվի:

ՍՈՅԻԱԼԻԶՄՆ ՈՒ ԿՐՈՆԸ

Տպված է «Новая жизнь»
թերթի 1905 թ. Դեկտեմբե-
րի 3-ի № 28-ում:

Ժամանակակից հասարակութունն ամբողջովին կառուցված է բանվորական ահագին մասսաների շահագործման վրա՝ բնակչության այն չնչին փոքրամասնության կողմից, վոր հողատերերի ու կապիտալիստների դասին ե պատկանում: Այս հասարակութունը ստրկատիրական հասարակութունն է, վորովհետեւ «ազատ» բանվորները, վորոնք մինչեւ կյանքի վերջը կապիտալի համար են աշխատում, «իրավունք ունին» միայն ապրուստի այնպիսի միջոցների, վորոնք անհրաժեշտ են շահույթ տվող ստրուկներին ապրեցնելու համար, կապիտալիստական ըստորկութունն ապահովելու յեւ հավերժացնելու համար:

Բանվորների տնտեսական ճնշումը անխուսափելիորեն ծնում յեւ առաջ ե բերում մասսաների կյանքի ամեն տեսակի քաղաքական ճնշում, սոցիալական ստրկացում, հոգեկան ու բարոյական կոպտութունն ու մթազնում: Բանվորները կարող են իրենց համար փոքր ի շատե քաղաքական ազատութուն ձեռք բերել իրենց տնտեսական ազատագրումով, սակայն վոչ մի ազատութուն նրանց չի կարող փրկել աղքատութունից, գործազրկութունից ու ճնշումից, բանի դեռ կապիտալի իշխանութունը

տապալված չե: Կրօնը հոգեվոր նշումների մի տեսակն է, վոր ամեն տեղ ծանրացած է ժողովրդական մասսաների վրա, վորոնք խեղդված են ուրիշների համար հավիտենական աշխատանք կատարելուց, խեղդված են կարիքից ու մենակութունից:

Շահագործողների դեմ մղած պայքարում շահագործվողների անգորութունը նույնպես անխուսափելիորեն հավատ է ծնում դեպի հանդերձյալ լավագույն կյանքը, ինչպես բնության դեմ մղվող պայքարի մեջ վայրենու անգորութունն է հավատ ծնում դեպի անսովորները, սատանաները, հրաշքներն ու այլ բաները: Ով մինչեւ կյանքի վերջն աշխատում ու կարիքի մեջ է լինում, կրօնը նրան յերկրային կյանքի հեզութուն չեւ համբերութուն է սովորեցնում, մրխիթարելով նրան յերկնային պարգեւով: Իսկ նրանք, ովքեր ուրիշի աշխատանքով են ապրում, կրօնը նրանց յերկրային բարեգործութուն է սովորեցնում, առաջարկելով նրանց արդարանալու շատ եժան միջոց՝ իրենց շահագործողական ամբողջ գոյության ու յերկնային պարգեւատրման համար ձեռնտու գնով տոմսեր ծախելով:

Կրօնը ժողովրդի հաշիշն է: Կրօնը հոգեվոր թույնի մի տեսակն է, վորի մեջ կապիտալի ստրուկները խեղդում են իրենց մարդկային պատկերը, փոքր է շատե մարդավայել ապրելու իրենց պահանջը:

Բայց ստրուկը գիտակցելով իր ստրկութունն ու դուրս գալով ազատության պայքարի՝ կիսով չափ արդեն դադարում է ստրուկ լինելուց: Արդի գիտակից բանվորը, վոր գործարանային խոշոր արդյու-

նաբերության մեջ է դաստիարակված ու քաղաքի կյանքին ծանոթ է, արհամարհանքով չետ է շարտում իրենից կրօնական նախապաշարումները, յերկինքը թողնում է տերտերներին ու բուրժուական կեղծ բարեպաշտներին, իրեն համար լավագույն կյանք նվաճելով այստեղ, յերկրի վրա:

Փամանակակից պրոլետարիատը սոցիալիզմի կողմն է անցնում, վորը կրօնական մշուշի դեմ մղվող պայքարին գիտությանը մասնակից է դարձնում յեւլ ազատագրում է բանվորին դեպի հանդերձյալ կյանքն ունեցած հավատից՝ միածուլելով նրան յերկրային լավագույն կյանքի իսկական պայքարի համար:

Կրօնը պետք է հայտարարվի իբրեւ մասնավոր գործ, ահա այս բառերով է սովորաբար ընդունված արտահայտել սոցիալիստների վերաբերմունքը դեպի կրօնը: Բայց այս բառերի նիշտ իմաստը պետք է վորոշել, վորպեսզի դրանք վոչ մի թյուրիմացութուն չկարողանան առաջ բերել: Մենք պահանջում ենք, վոր պետության կրօնը մասնավոր գործ լինի, բայց մեր սեփական կուսակցության կրօնը վոչ մի կերպ մասնավոր գործ համարել չենք կարող: Պետությունը կրօնի հետ վոչ մր գործ չպիտի ունենա, կրօնական համայնքները պետական իշխանության հետ կապ չպիտի ունենան: Ամեն վոք ազատ պետք է լինի հավատալու այս կամ այն կրօնին, կամ վոչ մի կրօն չճանաչելու, այսինքն լինել աթեիստ, ինչպես սովորաբար լինում է ամեն մի սոցիալիստ: Քաղաքացիների մեջ իրենց իրավունքների նկատմամբ վոչ մի խտրութուն թույլատրելի չե՝ կրօնական հավա-

տալիքներից կախում ունենալու տեսակետից: Քաղաքացիների այս կամ այն դավանանքի մասին, պաշտոնական փաստաթղթերում յեղած ամեն մի հիշատակութուն անգամ պետք է անպայման վերացվի: Վոչ մի վճարում չպիտի լինի պետական յեկեղեցուն, պետական գումարների վոչ մի վճարում չպիտի լինի եկեղեցական ու կրոնական համայնքներին, վորոնք միանգամայն ազատ յեվ իշխանութունից անկախ համախոհ քաղաքացիների միութուն լինեն: Այս պահանջների լրիվ կատարումով միայն կարելի յե վերջ տայ այն անիծված ու խայտառակ անցյալին, յերբ յեկեղեցին ճորտական կախման մեջ եր պետութունից, իսկ ռուս քաղաքացիները ճորտական կախման մեջ եյին պետական յեկեղեցուց, յերբ գոյութուն ունեյին յեվ գործադրվում եյին միջնադարյան ինկվիզիտորական որոնքները (վորոնք մինչեվ որս ել տեղ են բռնում քրեյական որոնողութունների ու կանոնադրութունների մեջ), վորոնք հետապնդում եյին հավատի կամ անհավատության համար, բռնութուն եյին գործ դնում մարդու խղճի վրա, պետական պաշտոններն ու պետական յեկամուտները կապում եյին պետական յեկեղեցական այս կամ այն դատարկապորտների վրա բաշխելու հետ: Յեկեղեցու կատարյալ բաժանում պետութունից, ահավասիկ այն պահանջը, վոր սոցիալիստական պրոլետարիատն է առաջադրում ժամանակակից պետության ու ժամանակակից յեկեղեցուն:

Ռուսական հեղափոխութունը պետք է իրականացնի այս պահանջը, վորպես քաղաղական ազատության անհրաժեշտ բաղկացուցիչ մաս: Ռուսա-

կան հեղափոխութունն այս տեսակետից առանձնապես նպաստավոր պայմաններում է գտնվում, բանի վոր քաղաքական-ճորտատիրական ինքնակալության զգվելի կազյոնչինան, անբավականութուն, վրդովմունք ու հուզմունք է առաջ բերել նույնիսկ հոգեվորականության մեջ: Վորքան ել փակ, վորքան ել խավար եր ռուս ուղղափառ հոգեվորականութունը, Ռուսաստանի հին, միջնադարյան հասարակակարգի անկման վորոտը նույնիսկ նրան արթնացրեց: Նույնիսկ նա հարում է ազատության պահանջին, բողոքում է կազյոնչինայի ու չինովնիկական կամայականության դեմ, վոստիկանական հետապնդման դեմ, վոր զորով փաթաթել են «աստծու սպասավորների» վզով: Մենք սոցիալիստներս, պետք է պաշտպանենք այս շարժումը, իրենց վախճանին հասցնելով ազնիվ ու անկեղծ հոգեվորականների պահանջները, խոսքի մեջ բռնելով նրանց այն ժամանակ, յերբ ազատության մասին են խոսում, պահանջելով նրանցից, վոր վճռականապես խզեն բոլոր կապերը կրոնի ու վոստիկանության միջեվ: Կամ դուք անկեղծ եք, ապա ուրեմն դուք պետք է յեկեղեցին պետութունից յեվ դարոցը յեկեղեցուց կատարելապես բաժանելու, կրոնը բացարձակ ու միանգամայն մասնավոր գործ հայտարարելու կողմը պետք է լինեք, կամ դուք չեք ընդունում ազատության այս հետեվողական պահանջները, ապա ուրեմն այդ նշանակում է, վոր դուք դեռեվս ինկվիզիցիայի տրադիցիաների գերին եք, ապա ուրեմն այդ նշանակում է, վոր դուք դեռեվս պոկ չեք գալիս արքունական կալվածներից յեվ արք, հասութիւններից, ապա ուրեմն դուք չեք վստա-

հում ձեր զենքի հոգեվոր ուժին, դուք շարունակում եք կաշառք վերցնել պետական իշխանութունից, — այդ դեպքում վողջ Ռուսաստանի գիտակից բանվորներն անողոր կռիվ կհայտարարեն ձեզ:

Սոցիալիստական պրոլետարիատի կուսակցութեան նկատմամբ կրոնը մասնավոր գործ չի: Մեր կուսակցութունը բանվոր դասակարգի ազատագրման գիտակից, առաջավոր մարտիկների մի կուսակցութուն է: Այսպիսի մի միութուն չի կարող ու չպետք է անտարբեր լինի դեպի անգիտակցականութունը, դեպի խավարը կամ խավարամոլութունը, ինչպես կրոնական հավատալիքներն են: Մենք յեկեղեցու յեվ պետութեան կատարյալ բաժանումն ենք պահանջում, վորպեսզի պայքարենք կրոնական մշուշի դեմ զուտ գաղափարական ու միմիայն գաղափարական զենքով, մեր մամուլով, մեր խոսքի միջոցով: Բայց մենք հիմնել ենք մեր միութունը՝ **Ռ. Ս. Դ. Բ. կուսակցութեանը**, վոր, ի միջի այլոց, նաեվ այն բանի համար պայքար մղենք բանվորներին կրոնական հիմարութեան մեջ ձգելու ամեն մի փորձի դեմ: Գաղափարական պայքարը մեզ համար վոչ թե մասնավոր, այլ համակուսակցական, համապրոլետարական մի գործ է:

Յեթե այդպես է, ապա ուրեմն ինչո՞ւ չենք հայտարարում մեր ծրագրում, թե մենք աթեիստներ ենք. ինչո՞ւ մենք չենք արգելում քրիստոնյաներին ու աստծուն հավատացողներին մտնել մեր կուսակցութեան մեջ:

Այս հարցի պատասխանը պետք է պարզաբանի այն շատ կարեվոր տարբերութունը, վոր գոյութուն ունի՝ կրոնի հարցի՝ բուրժուական-դեմոկրատական ու սոցիալ-դեմոկրատական դրույթի մեջ:

Մեր ծրագիրն ամբողջովին կառուցված է գիտական յեվ այն ել հատկապես մատերիալիստական աշխարհայեցողութեան վրա: Ուստի յեվ մեր ծրագրի պարզաբանումն անհրաժեշտորեն իր մեջ է առնում նաեվ կրոնի մշուշի իսկական պատմական ու տնտեսական արմատների պարզաբանումը: Մեր պրոպագանդն անհրաժեշտորեն իր մեջ է առնում նաեվ անաստվածութեան պրոպագանդը. համապատասխան գիտական գրականութուն հրատարակելը, վոր մինչև վայժմ խստիվ արգելում ու հետապնդում էր ինքնակալական-եորտատիրական պետական իշխանութունը, ներկայումս մեր կուսակցական աշխատանքի ճյուղերից մեկը պետք է դառնա: Մենք այժմ պետք է հետևեմք այն խորհրդին, վոր մի անգամ ենգելան ետովել գերմանական սոցիալիստներին, այն է թարգմանել յեվ մասսայականորեն տարածել XVIII դարի փրանսական լուսավորական ու աթեիստական գրականութունը:

Բայց միաժամանակ մենք վոչ մի դեպքում չպետք է թեքվենք դեպի վերացականը, դեպի կրոնական հարցի իդեալիստական «բանականական» դրույթը, դեպի ապադասակարգային պայքարը, մի դրույթ, վոր շատ անգամ է առաջակվում բուրժուական ռադիկալ դեմոկրատիայի կողմից: Անմտութուն կլիներ կարծել, վոր զուտ քարոզչական հանապարհով կարելի յե կրոնական նախապաշարումները վերացնել այն հասարակութեան միջից, վոր բանվորական մասսաների անվերջ ճնշման ու կոշտացման վրա յե հիմնված: Բուրժուական սահմանափակութուն կլիներ մոռանալ այն, թե կրոնի ճնշումը մարդկութեան վրա, հա-

սարակության ներսում (գոյություն ունեցող տնտեսական նշման արգասիքն ու անդրադարձումն են միայն: Վոչ մի գրքի ու վոչ մի բարոզ չի կարող լուսավորել պրոլետարիատին, յեթե նրան չլուսավորի իր սեփական պայքարն ընդդեմ կապիտալիզմի մութ ուժերի: Յերկրի վրա դրախտ ստեղծելու համար մղվող՝ նշված դասակարգի այդ իսկական հեղափոխական պայքարի միասնականութունն ավելի կարեւոր է, քան յերկնքի արքայության մասին պրոլետարների ունեցած կարծիքի միասնականութունը:

Ահա, թե ինչու մեր ծրագրով մենք չենք հայտարարում ու չպետք է հայտարարենք մեր անաստվածութունը: Ահա, թե ինչու մենք չենք արգելում ու չպետք է արգելենք հին նախապաշարունների այս կամ այն մնացորդները պահպանած պրոլետարների մերձեցումը մեր կուսակցության: Գիտական աշխարհայեցողություն մենք միշտ ել կբարոզենք. ինչ վոր «բրիտտոնյաների» անհետեւողականության դեմ պայքարելն անհրաժեշտ է մեզ. սակայն այս ամենեւին չի նշանակում, թե պետք է կրոնական հարցին ամենեւին իրեն չվերաբերող՝ առաջին տեղը տալ, թե պետք է թույլ տանք իսկական հեղափոխական տրնտեսական ու բաղաբական ուժերի պայքարի բաժան-բաժան լինելը՝ հանուն յերրորդական կարծիքների ու զառանցանքների, վորոնք արագ կորցնում են ամեն տեսակի բաղաբական նշանակութուն յեւ վորոնք հենց անտեսական զարգացման ընթացքով արագ կերպով խառախուռահերի խորթանոցն են նետվում:

Հետադիմական բուրժուազիան ամենուրեք չարչարվում էր յեւ հիմա մեզնում եւ չարչարվում է՝ կրո-

նական թշնամություն բորբոքելու, մասսաների ուշադրութունը տնտեսական ու բաղաբական իսկապես կարեւոր ու հիմնական հարցերից դեպի այդ կողմը դարձնելու, այն հարցերից, վոր այժմ իր հեղափոխական պայքարի ընթացքում վեռում է գործնականորեն համախմբվող՝ համաուսական պրոլետարիատը: Պրոլետարական ուժերը բաժան-բաժան անող հետադիմական այդ բաղաբականությունը, վոր այստր արտահայտվում է գլխավորապես սեւ հարյուրյակային ջարդերով, վաղը թերեւս ինչ վոր ավելի նուրբ ուեֆորմներ հնարի: Մենք, համենայն դեպս, այդ բանին կհակադրենք հանգիստ, փորձված ու համբերատար, ամեն տեսակ տարածայնություններ սարքելուն խորթ՝ պրոլետարական համերաշխության ու գիտական աշխարհայեցողության բարոզը:

Հեղափոխական պրոլետարիատն այն տեղը կը հասնի, վոր կրոնը պետության համար իսկապես մասնավոր գործ կդառնա: Յեւ միջնադարյան բորբոսից մաքրված բաղաբական այդ իրակարգում, տնտեսական նորտացումը, մարդկության կրոնական հիմարացման իսկական աղբյուրը վերացնելու համար՝ պրոլետարիատն ազատ ու ընդարձակ պայքար է մղելու¹⁾:

1) Այս հոգվածը Ն. Լենինի վերջին հոգվածն էր «Новая жизнь» թերթում, վոր այդ №-ով ել փակվեց. «Новая жизнь»-ին իբրև շարունակություն հանդես յեկան 2 № «Сев Голоса» և 1 № «Нашего Голоса». Այդ թերթերում Վ. Ի. հոգվածներ չկան: Բայձեիկների լեզալ մամուլը մի բանի ամսով, — մինչև 1 Պետահրատարակութունների ոգնության: Դեկտեմբերի 1-ին կուսակցության՝ յենթաղվող IV համագումարի փորարեն Տամեբֆորցուսում (Ֆինլանդիա գումարվում է բայձեիկները կոնֆերենցիան սում) (ճանոթյունները վերցված են Յերկրի ժողովածուից, Պետրատ Մոսկվա, 1923—24 տ. տ. խմբ.):

ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐ-ՍՈՒՆԲԸ ԴԵՊԻ ԿՐՈՆԸ.

Տպագրված է «Пролетарии»-ի № 45-ում, 1909 թ մայիսի 13 (26).

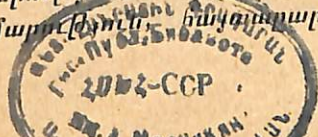
Սինտդի նախահաշիվը քննելիս, Պետական Դու- մայում պատգամավոր Սուրկովի արտասանած ճառը յեւ ճառի նախագծի քննարկման ժամանակ տեղի ունեցած այն վիճաբանությունները Դումայի մեր Ֆրակցիայում, վոր մենք բերում ենք ստորեւ, հենց ներկայիս համար չափազանց կարեւոր ու հրատապ մի հարց բարձրացրին: Հետաքրքրությունը դեպի այն ամենը, ինչ վոր կրոնի հետ կապ ունի, ներկայումս անշուշտ «հասարակության» լայն շրջաններ ե ընդգրկել ու թափանցել բանվորական շարժմանը մոտիկ ինտել- լիգենցիայի շարքերը, ինչպես յեւ բանվորական վորոշ շրջաններ: Սոցիալ-դեմոկրատիան անշուշտ պարտա- վոր ե հանդես գալ՝ արտահայտելով իր վերաբեր- մունքը կրոնի նկատմամբ:

Սոցիալ-դեմոկրատիան իր վողջ աշխարհայացքը գիտական սոցիալիզմի, այսինքն մարքսիզմի վրա յե կառուցում: Մարքսիզմի փիլիսոփայական հիմքը, ինչպես հաճախ Մարքսն ու Ենգելսն եյին հայտարա- րում, հանդիսանում ե դիալեկտիկական մատերիա- լիզմը, վոր միանգամայն յուրացրել ե XVIII դարի՝ ֆրան- սիական մատերիալիզմի յեւ Ֆեյերբախի (XIX դարի ա. կեսը) գերվանական մատերիալիզմի պատմական տրա- դիցիաները, այսինքն մի մատերիալիզմի, վոր անշուշտ աթեիստական յեւ ամեն տեսակ կրոնի վնոական թըշ- նամի յե: Հիշենք, վոր Ենգելսի վողջ «Անտի-Դյուրինգը»,

վոր դեռ ձեռագիր վիճակում կարդացել ե Մարքսը, մերկացնում ե մատերիալիստ ու աթեիստ Դյուրին- գին իր մատերիալիզմի անկայունության մեջ, իր կող- մից կրոնի ու կրոնական փիլիսոփայության համար ճղակներ (пазеек) թողնելու մեջ: Հիշենք, վոր Լյու- դովիկ Ֆեյերբախի մասին գրած իր աշխատության մեջ Ենգելսը կշտամբում ե նրան, վոր նա կրոնի դեմ պայքարել ե վող թե հանուն կրոնի վողնչացման, այլ հանուն նորոգելու այն, նոր, «վերամբարձ» կրոն ստեղ- ծելու յեւ այլն: Կրոնը ժողովրդի համար հաշիշ ե,— Մարքսի այս ասույթը կրոնի հարցում մարքսիզմի վողջ աշխարհայեցողության անկյունաքարն ե: Ժա- մանակակից բոլոր կրոններն ու յեկեղեցիները, բոլոր յեւ ամեն տեսակի կրոնական կազմակերպություն- ները մարքսիզմը միշտ ել քննարկում ե իբեւ բուր- ժուազիայի հետադիմության որգաններ, վորոնք բան- վոր դասակարգի շահագործման պաշտպանության յեւ գիտակցության մթազնմանն են սպասարկում:

Սակայն, միաժամանակ, Ենգելսը հաճախ դա- տապարտում եր այն մարդկանց փորձերը, վորոնք ուզում եյին սոցիալ-դեմոկրատիայից «ձախ» կամ «ավելի հեղափոխական» լինել կրոնին կռիւ հայտա- բարելու իմաստով՝ բանվորական կուսակցության ըրաբի մեջ ուղղակի աթեիզմ մտցնել: 1874 թ. խո- ծրագրի մեջ ուղղակի աթեիզմ մտցնելու հուշակավոր կոմմունայի փախստականների հուշակավոր մանիֆեստի ու բանկիստների մասին, վորոնք իբրեւ վտարանդիներ Լոնդոնում եյին ապրում, կրոնին կռիւ հայտարարելու մասին նրանց արած աղմկա- լի ազդարարությունն Ենգելսը բացատրում ե իբրեւ նրանց հիմարտություն: Ենգելսը բացատրելով, թե պատե-

9204
3385
8001

րազմ հայտարարելու այս ձեովը, կրօնի հանդեպ ունեցած հետաքրքրութիւնն աշխուժացնելու յեզ կրօնի իսկական մահացումը դժվարացնելու լավագույն միջոցն է: Ենգելսը բանկիստներին մեղադրում է, վոր նրանք չեն կարողացել հասկանալ, թե պրոլետարիատի ամենալայն խավերը հասարակական գիտակից ու հեղափոխական պրակտիկայի մեջ բազմակողմանիորեն ներգրավելու միջոցով է միայն, վոր բանվորական մասսաների դասակարգային պայքարը ի վեճակի կլինի ազատագրելու ճնշված մասսաները կրօնի ճնշումից, մինչդեռ բանվորական կուսակցութեան կողմից կրօնին կռիվ հայտարարելու գործը բաղաբական խնդիր ազդարարելն անարխիստական ֆրազ է: Յեզ 1877 թվականին «Անտի-Ղյուրինգ»-ում անողոր կերպով խարզանելով փիլիսոփա Ղյուրինգի ամենաչնչին զիջումները՝ իրենալիզմին ու կրօնին, Ենգելսը վոչ պակաս վճռականութեամբ դատապարտում էր սոցիալիստական հասարակակարգում կրօնն արգելելու մասին Ղյուրինգի ունեցած իբր թե հեղափոխական գաղափարը: Կրօնին այսպիսի պատերազմ հայտարարել նշանակում է, — ասում է Ենգելսը հենց «Բիսմարկին վերաբիսմարկացնել, այսինքն կրկնել կղերականների դեմ մղվող՝ Բիսմարկյան պայքարի հիմարութիւնը (հայտնի «պայքար կուլտուրայի համար» Kulturkampf, այսինքն 1870 թվականներին, կաթոլիկների գերմանական կուսակցութեան դեմ, «կենտրոնի» կուսակցութեան դեմ մղած՝ Բիսմարկի պայքար, կաթոլիկականութիւնը փոստիկանական միջոցով հետապնդելու ճանապարհով): Այս պայքարով, Բիսմարկը կաթոլիկների մարտնչող կեղերանութիւնն ամբողջեց

իսկական կուլտուրայի գործին վնասեց միայն, վորովհետեւ բաղաբական բաժանումների փոխարեն առաջին տեղը կրօնական բաժանումներին տվեց, բանվոր դասակարգի ու դեմոկրատիայի վորոշ խավերի ուշադրութիւնը դասակարգային ու հեղափոխական առողջապայքարից մակերեսային ու կեղծ բուրժուական հակակեղերականութեան կողմը դարձրեց: Մեղադրելով ծայրահեղ հեղափոխական ցանկութիւնն ունեցող Ղյուրինգին, վոր կամենում էր այլ ձեովով կրկնել Բիսմարկի նույն հիմարութիւնը, Ենգելսը բանվորական կուսակցութեանից պահանջում էր համբերատար աշխատելու ունակութիւնը՝ պրոլետարիատին կազմակերպելու յեզ լուսավորելու գործի համար, այն գործի համար, վոր դեպի կրօնի մահն է տանում, այլ վոչ թե պահանջում է կրօնի դեմ մղվող՝ հեղափոխական կռիվ ավանտյուրանների գիրկը նետվել: Այս տեսակետը գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի մտի ու արյան մեջ է մտել, այն սոցիալ-դեմոկրատիայի, վոր, որինակ, հոգուտ յեզվիտներին ազատագրման, սրանց Գերմանիա թողնելու, հոգուտ կրօնի դեմ մղվող՝ փոստիկանական պայքարի այս կամ այն միջոցների վոչնչացման է արտահայտվել: «Կրօնը մասնավոր գործ հայտարելը» — Երֆուրտի ծրագրի (1891 թ.)^{*} հայտնի այլ կնտն ամբապնդեց սոցիալ-դեմոկրատիայի վերոհիշյալ բաղաբական տակտիկան:

Այս տակտիկան այժմ արդեն կարողացել է ավանդամուրթիւն դառնալ, կարողացել է մարքսիզմի

^{*} Երֆուրտի ծրագրերը, 1891 թ. Երֆուրտում տեղի ունեցած պարտիտագում (համագումար) հաստատված՝ ղեքմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի ծրագրին է:

նոր աղավաղում առաջ բերել—դեպի հակառակ կողմը՝ դեպի ուպորտոյունիզմը: Սկսեցին Երփուրտի ծրագրի կանոնադրությունն այն իմաստով բացատրել, թե մենք սոցիալ-դեմոկրատներ ենք, մեր կուսակցությունը կրոնը մասնավոր գործ է համարում, թե մեզ համար, վորպես սոցիալ-դեմոկրատներ, վորպես կուսակցության համար, կրոնը մասնավոր գործ է: Ուղղակի բանակովի մեջ չմտնելով ուպորտոյունիստական այդ տեսակետի հետ, 1890 ական թվականներին Ենգելյան անհրաժեշտ համարեց վեռականապես դուրս գալ նրա դեմ վոչ թե բանակովի ձեւով, այլ պոզիտիվ կերպով: Ենգելսը հենց դիտմամբ ել այս բանը շեշտված հայտարարության ձեւով արեց, թե սոցիալ-դեմոկրատիան պետք է կրոնը մասնավոր գործ համարում չեւ ամենեւին ել՝ վոչ իր նկատմամբ, վոչ մարքսիզմի նկատմամբ, վոչ բանվորական կուսակցության նկատմամբ:

Այսպես ե կրոնի հարցի վերաբերմամբ ունեցած՝ Մարքսի յեւ Ենգելսի յեւրոյթների պատմությունն արտաբուստ: Ինչպի մարքսիզմն անհոգ վերաբերմունք ունեցող մարդկանց համար, մտածել չգիտցող կամ չցանկացող մարդկանց համար, այս պատմությունը մարքսիզմի անմիտ հակասությունների ու յերերումների մի կծիկ է: «Հետեւողական» աթեիզմի ու կրոնի «ներողամտություն» շիւափրլավ է, ինչ վոր «անսկզբունք» տատանում է հեղափոխական կովի ու աստծու հավատացյալ բանվորների «նմանվելու» վախկոտ ցանկության միջեւ, նրանց վախեցնելու յերկյուղով յեւ այլն, յեւ այլն: Անարխիստական դատարկախոսների զրականության մեջ, մարքսիզմին հակառակ՝ այս ճաշակի շատ հարձակումներ կարելի յե գտնել:

Սակայն, ով փոքր ի շատ ե ընդունակ ե դեպի մարքսիզմը լուրջ վերաբերմունք ցույց տալու, մարքսիզմի փիլիսոփայական ու միջազգային սոցիալ-դեմոկրատիայի փորձի հիմքերը թափանցելու, նա հեշտությամբ կտեսնի, վոր կրոնի նկատմամբ մարքսիզմի տակտիկան մեծապես հետեւողական ու Մարքսի յեւ Ենգելսի կողմից մտածված է, թե այն, ինչ վոր դիլետանտներն ու տգետները յերերումներ են համարում, դիլակտիկական մատերիալիզմի ուղղակի անխուսափելի յեզրակացությունն է: Մեծ սխալ կլիներ կարծել, թե կրոնի նկատմամբ մարքսիզմի կարծեցյալ «չափավորությունը այսպես կոչված «տակտիկական» նկատառումներով ե բացատրվում՝ «չվախեցնելու» յեւ այլ ցանկությունների իմաստով: Ընդհակառակն, մարքսիզմի բաղաբական վարքագիծն այս խնդրում եվս անբակտելի կապ ունի յուր փիլիսոփայական հիմունքների հետ:

Մարքսիզմը մատերիալիզմ է: Իբրեւ մատերիալիզմ, մարքսիզմն ել անողոք թշնամի յե կրոնին, ինչպես XVIII դարի ենցիկլոպեդիստների մատերիալիզմը, կամ ինչպես Ֆեյերբախի մատերիալիզմը: Այդ մասին կասկած չկա: Սակայն Մարքսի յեւ Ենգելսի դիլակտիկական մատերիալիզմն ենցիկլոպեդիստների ու Ֆեյերբախի մատերիալիզմից դեմն ե անցնում, մատերիալիստական փիլիսոփայությունը կիրառելով պատմության ու հասարակական գիտությունների ասպարիզում: Մենք պետք ե պայքարենք կրոնի դեմ: Վողջ մատերիալիզմի այբուբենն ե այս յեւ, հետեւապես, մարքսիզմի այբուբենը: Սակայն մարքսիզմն այբուբենի վրա կանգ առնող մատերիալիզմ չէ: Մարք-

սիզմն ավելի հեռուն և զնում: Մարքսիզմն ասում և պետք և **Կարողացալ** պայքարել կրոնի դեմ, իսկ այդ անելու համար մասսաների հավատի ու կրոնի աղբյուրը **մասերիալիստներն** պետք և բացատրել: Կրոնի դեմ մղվող պայքարը չի կարելի սահմանափակել վերացական-իդեոլոգիական բարոգով, չի կարելի այդպիսի մի բարոգ դարձնել այն. այս պայքարը պետք և կապակցել դասակարգային շարժման կոնկրետ գործնականի հետ, այն շարժման, վորի նպատակն և վոչընչացնել կրոնի սոցիալական արմատները: Ինչհետև, արդյոք, կրոնը պահում և յուր գոյութունը բաղաբի պրոլետարիատի հետամնաց խավերի մեջ, կիսապրոլետարիատի լայն խավերի մեջ, ինչպես գյուղացիության զանգվածներում: Ժողովրդի տգիտության պատճառով, — պատասխանում և բուրժուական պրոգրեսիստը, ռադիկալը (արմատականը), կամ բուրժուական մատերիալիստը: Հետևաբար՝ կորչի՝ կրոնը, կեցցե՝ աթեիզմը (անաստվածութուն), աթեիստական հայացքների ծավալումը մեր գլխավոր անելիքն և: Մարքսիստն ասում և՛ սո՛ւտ և: Այդպիսի մի հայացք մակերեսային, բուրժուական — սահմանափակ կուլտուրականութուն և: Այդպիսի մի հայացք վոչ թե բավարար խորությամբ, վոչ թե մատերիալիստորեն, այլ իդեալիստորեն և բացատրում կրոնի արմատները: Արդի կապիտալիստական յերկրներում այդ արմատները գլխավորապես **սոցիալական են**: Աշխատավոր մասսաների սոցիալական ճնշվածութունը, նրանց առերեմոյթ կատարյալ անոգնականութունը հանդեպ կապիտալի կույր ուժերի, այն կապիտալիզմի, վոր ամեն որ յեվ ամեն ժամ հազարապատիկ ավելի

ամենասոսկալի տառապանքներ, ամենավայրագ տանջանքներ և պատճառում շարքային բանվորներին, բան թե արտակարգ ամեն տեսակի պատահարներ ինչպես որինակ՝ պատերազմներ, յերկրաշարժներ յեվ այլն, ահա՛ թե վորտեղ և կրոնի արդի ամենախորունկ արմատը: «Յերկյուղն և աստվածներ ստեղծել»: Վախը կապիտալի կույր ուժի հանդեպ, այն ուժի, վոր կույր և, վորովհետեվ ժողովրդի լայն զանգվածների կողմից նախատեսվել չի կարող, — վոր պրոլետարիատի ու մանր տնտեսատերերի կյանքի ամեն մի բայլափոխում սպանում և նրան «հանկարծահաս», «անակրնկալ», «պատահական քայքայման», կորուստի, մուրացկանության, անառակության, սովամահության դուռը հասցնել յեվ հասցնում և. — ահա արդի կրոնի այն արմատը, վոր ամենից ավելի նկատի պետք և ունենա մատերիալիստը, յեթե նա չի ուզում նախապատրաստական դասարանի մատերիալիստ լինել: Լուսավորական վոչ մի գրականութուն, չի կարող արմատախիլ անել կրոնը կապիտալիստական տաժանավայրերից ընկեմած մասսաների միջից, բանի դեռ այդ մասսաները չեն սովորել միահամուռ, կազմակերպված, ծրագրված ու գիտակցորեն պայքարել կրոնի այդ արմատի դեմ, **կապիտալի ամեն ձեվի սիրակալուրյան գեմ**:

Կարելի՞ յե արդյոք, այս բոլորից յեզրակացնել այն, վոր կրոնի դեմ գրված լուսավորական գրականութունը վնասակար և կամ ավելորդ: Վո՛չ: Բոլորովին ել չի կարելի այդ յեզրակացնել: Այս բոլորից հետեվում և այն, վոր սոցիալ-դեմոկրատիայի աթեիստական պրոպագանդը պետք և **սոցալագապի** իր

հիմնական անիլիքին— շահագործվող մասսաների դասակարգային պայքարի զարգացմանը՝ հանդեպ շահագործողներին:

Ով չի թափանցել դիալեկտիկական մատերիալիզմն, այսինքն Մարքսի յեվ Ենգելսի փիլիսոփայության մեջ, նա այս դրությունը կարող է չհասկանալ (կամ առնվազն, միանգամից չհասկանալ): Խնչպես թե, գաղափարական պրոպագանդը, վորոշ գաղափարներ քարոզելու գործն ու հազարավոր տարիներ գոյություն ունեցող՝ կուլտուրայի ու պրոգրեսսի թշնամու (այսինքն՝ կրոնի) դեմ մղվող պայքարը ստորագասել դասակարգային պայքարին, այսինքն՝ տնտեսական ու քաղաքական ասպարիզներում վորոշ գործնական նպատակների համար մղվող պայքարին:

Նման հակաճառությունը պատկանում է մարքսիզմի դեմ գոյություն ունեցող հակաճառությունների թվին, այն հակաճառությունների, վորոնք Մարքսի դիալեկտիկայի մասին միանգամայն հասկացողություն չունենալն են վկայում: Այն հակասությունը, վոր շփոթեցնում է նման հակաճառություն անողներին, կենդանի կյանքի կենդանի հակասությունն է, այսինքն դիալեկտիկական, վոչ ֆրազային, վոչ-մտացածին հակասությունը: Բացարձակ, անանցանելի սահմանով աթեիզմի պրոպագանդը բաժանելը, այսինքն՝ պրոլետարիատի վորոշ խավերի կրոնական հավատալիքների խորտակումը յեվ այդ խավերի դասակարգային պայքարի հաջողությունը, ընթացքն ու պայմանները— նշանակում է դիալեկտիկորեն չգատել, շարժական, հարաբերական սահմանագիծը բացարձակ սահմանագիծ դարձնել, նշա-

նակում է՝ բռնի կերպով պոկել այն, վոր անբակտեիորեն կապված է կենդանի իրականություն հետ: Որինակ, տվյալ շրջանի յեվ արդյունաբերության տվյալ ճյուղի պրոլետարիատը բաժանվում է ասներ թե, բավականին զիտակից ս. դեմոկրատական առաջավոր խավերի, վորոնք (ս. դ.), ի հարկե, անաստվածներ են, ու գյուղի յեվ գյուղացիության հետ կապված՝ բավականին հետամնաց բանվորների, վորոնք հավատում են աստծուն, յեկեղեցի յեն գնում, կամ նույնիսկ գտնվում են տեղական այն բահանայի անմիջական ազդեցության տակ, վոր դիցուք, բրիտոնեյական բանվորական միությունն է հիմնել: Ապա՝ ընդունենք, թե տնտեսական պայքարն այդ վայրում գործադուլի հասցրեց: Մարքսիստի համար գործադուլային շարժման հաջողությունն անշուշտ առաջին տեղը պետք է գրավի, անշուշտ պետք է վճռականորեն հակազդի այդ պայքարի մեջ բանվորներին անաստվածների ու բրիտոնեյանների բաժանելուն, վճռականորեն պետք է պայքարի այդպիսի բաժանման դեմ: Անաստվածական բարոյը, այդպիսի հանգամանքներում, ավելորդ ու վնասակար է— վոչ թե հետամնաց խավերին չխրտնեցնելու, ընտրությունների մանդատը յեվ ուրիշ իրավունքներ կորցնելու՝ քաղքենուն հատուկ նկատառումների տեսակետից, այլ դասակարգային պայքարի իսկական պրոգրեսսի տեսակետից, այն պայքարի, վոր արդի կապիտալիստական հասարակության պայմաններում բրիտոնեյա բանվորներին հարյուրապատիկ ավելի լավ կհասցնի սոցիալ դեմոկրատիային յեվ անաստվածություն, բան լոկ անաստվածական բարոյը:

Մնաստվածութեան բարոզիչն այդպիսի մոմենտում յեզ այդպիսի պայմաններում ոգուս սված կլինի այն տերտերին ու տերտերներին, վորոնք վոչ մի բան այնպես չեն ուզում, ինչպես բանվորների՝ ըստ գործադուլին ցույց տված մասնակցութեան բաժանումը փոխարինել ըստ առ աստված ունեցած հավատի բաժանումով: Ինչպես ել ուզում է անարխիստը կոխի բարոզի աստծու դեմ, դարձյալ գործով տերտերներին ու բուրժուազիային ոգնած կլինի (ինչպես յեզ անարխիստներն ամեն ժամանակ գործով ոգնում են բուրժուազիային): Մարքսիստը մատերիալիստ պետք է լինի, այսինքն՝ կրոնի թշնամի, բայց դիալեկտիկական մատերիալիստ, այսինքն՝ կրոնի դեմ պայքարելու գործը վոչ թե վերացական կերպով, վոչ թե վերացական, զուտ տեսական, միշտ իրեն հավասար շարոզի հոզի վրա դնող, այլ կոնկրետ, իրոք տեղի ունեցող ու մասաներին ամենից ավելի ու ամենից լավ դաստիարակող դասակարգային պայքարի հոզի վրա դնող մատերիալիստ: Մարքսիստը պետք է կարողանա հաշվի առնել վողջ կոնկրետ կացութիւնը, գտնել անարխիզմի յեզ ոպպորտոյունիզմի սահմանագիծը (այս սահմանագիծը հարաբերական է, շարժական ու փոփոխական, բայց յեզ այնպես գոյութիւն ունի), չընկնել թե անարխիստի վերացական, լոկ խոսքով, իրոք դատարկ «նեղափոխականութեան», յեզ թե մանր բուրժուալի կամ ազատամիտ ինտելլիգենտի քաղքենիութեան յեզ ոպպորտոյունիզմի գիրկը, այն ինտելլիգենտի, վոր վախենում է կրոնի դեմ պայքարելուց ու մոռանում իր այդ անելիքը, հաշտվում է աստծու հավատի հետ, դեկա-

վարվում է վոչ թե դասակարգային պայքարի շահերով, այլ մանր, չնչին հաշիվ-մաշիվով, այսինքն չվիրավորել, չխախցնել, չվախեցնել ու իմաստուն սկզբունքով՝ «ապրի՛ր յեզ ապրեցրո՛ւ ուրիշներին» յեզ այլն, յեզ այլն:

Վերոհիշյալ տեսակետից պետք է լուծել բոլոր այն մասնակի խնդիրները, վորոնք վերաբերում են կրոնի հանդեպ Ս. Դ. բռնած դերքին: Որինակ, հաճախ այսպիսի մի հարց է ծագում՝ կարո՞ղ է, արե՞նախ այսպիսի մի հարց է ծագում լինել Ս. Դ. կուսակցութեան, դյոք, բահանան անդամ լինել Ս. Դ. կուսակցութեան, ու սովորաբար, առանց վորեվե առարկութիւնների, այս հարցին դրական պատասխան են տալիս, հիմնվելով յեզվրոպական Ս.Դ. կուսակցութիւնների փորձի վրա: Սակայն այս փորձը վոչ թե մարքսիզմի ուսմունքը բանվորական շարժման նկատմամբ կիրառելուց է միայն ծնունդ առել, այլեզ Արեվմուտքի պատմական առանձնահատուկ պայմանների շնորհիվ, վորոնք Ռուսաստանում գոյութիւն չունին (ստորեզ կխոսենք այդ պայմանների մասին), այնպես վոր անպայման դրական պատասխանն այստեղ սխալ է: Չի կարելի մի անգամ ընդ միշտ ու ամեն սխալ է: Չի կարելի մի անգամ ընդ միշտ հակառակ կատեսակ հանգամանքների համար հայտարարել, թե բահանաները չեն կարող Ս. Դ. կուսակցութեան անդամ լինել, բայց միանգամ ընդ միշտ հակառակ կատեսակ հանգամանքների համար հակառակ կատարում, առանց ծրագրին դեմ դուրս գալու, ապա ուրեմն մենք կարող ենք նրան ընդունել Ս. Դ. շարքերը, վորովհետեզ մեր ծրագրի վոզու յեզ հիմունք-

ների հակասութունը քահանայի կրօնական համոզմունքներին՝ այդպիսի պայմաններում միայն իրեն՝ քահանային վերաբերող, իր անձնական հակասութունը լինել կարող է, իսկ քննել իր անդամներին՝ իրենց հայացքների ու կուսակցութայն ծրագրի միջեւ հակասութուններ չլինելու տեսակետից— քաղաքական կազմակերպութայնն այդ անել չի կարող: Սակայն, ի հարկէ, այդպիսի մի դեպք նույնիսկ Յեւրոպայում կարող է հազվագյուտ քաջառութուն լինել, իսկ Ռուսաստանում այդ դեպքն արդեն շատ քիչ է հավանական: Յեթե, որինակ, քահանան Ս. Գ. կուսակցութայն մեջ մտնի յեւ սկսի այդ կուսակցութայն մեջ, վորպէս իր գլխավոր միակ աշխատանք, ակտիվ կերպով կրօնական հայացքներ քարոզել, ապա ուրեմն կուսակցութայնն անշուշտ պետք է նրա հետացնի: Բոլոր այն բանվորներին, վորոնք դեռ հավատում են աստծուն, մենք վոչ միայն պետք է թույլ տանք Ս. Գ. կուսակցութայն մեջ մտնելու, այլեւ կրկնակի պետք է մասնակից դարձնենք նրանց. մենք անպայման դեմ ենք նրանց կրօնական համոզումները մազաչափ անգամ վիրավորելուն, սակայն մենք նրանց մասնակից ենք դարձնում՝ մեր ծրագրի վոգով դաստիարակելու նպատակով, այլ վոչ թէ կրօնի դեմ ակտիվ պայքարելու համար: Մենք կուսակցութայն ներսում կարծիքների ազատութայն թույլատրում ենք, սակայն վորոշ սահմաններում, վորոնք խմբավորման ազատութայնք են գծվում— մենք պարտավոր չենք ձեռք-ձեռքի տված գնալու այն ակտիվ քարոզիչների հետ, վորոնց հայացքները կուսակցութայն մեծամասնութայն կողմից ժխտված են:

Մի ուրիշ որինակ. կարելի՞ յէ, արդյոք, բոլոր պայմաններում միատեսակ դատապարտել Ս. Գ. կուսակցութայն անդամներին այն հայտարարութայն համար, թե՛ «սոցիալիզմն իմ կրօնն է», յեւ այդպիսի մի հայտարարութայն համապատասխանող հայացքներ քարոզելու համար: Վոչ: Մարքսիզմից (հետեւապէս յեւ սոցիալիզմից) նահանջին այս դեպքում կասկածից դուրս է, սակայն այս նահանջի նշանակութայնը, այսպէս ասած՝ նահանջի տեսակարար կշիռը տարբեր պայմաններում տարբեր կարող է լինել: Այլ բան է, յերբ ազիտատորը կամ բանվոր մասսայի առաջ դուրս յեկողն այսպէս է խոսում, վոր հասկանալի լինի, վոր արտահայտի, վոր ավելի ռեալ կերպով յերանգավորի իր հայացքներն այնպիսի տերմիններով, վորոնք ամենից ավելի սովորական են անգարգացած մասսայի համար: Այլ բան է, յեթե զրոյը «աստվածաշինարարութայն» կամ աստվածաշինարարական սոցիալիզմ է սկսում քարոզել (որինակ, մեր Լուսաչարսկու և ընկ վոգով): Ինչ չափով առաջին դեպքում դատարարութայնը կարող է բժականորութայն կամ նույնիսկ ազիտատորի ազատութայն, «մանկավարժական» ազդեցութայն ազատութայն անտեղի ենշում լինել, այնչափով յերկրորդ դեպքում կուսակցական դատապարտութայնն անհրաժեշտ է ու պարտադիր: Կանոն. «սոցիալիզմը կրօնն է» — վոմանց համար **Կրօնից սոցիալիզմին անցնելու**, վոմանց համար ել՝ **սոցիալիզմից կրօնին անցնելու** ձեւ է:

Այժմ անցնենք այն պայմաններին, վորոնք Արեւ-Վուտքում՝ «կրօնը մասնավոր զործ հայտարարելը»

Թեզիսին ուղարկելու հետևանքով քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ ի հարկե, ընդհանուր պատճառների ազդեցությամբ կա, այնպիսի պատճառների, վորոնք, վորպես գոհաբերություն բանվորական շարժման հիմնական շահերի վայրկենական ոգուտներին, առհասարակ ուղարկելով են ծնում: Պրոլետարիատի կուսակցությունը պետությունը պահանջում է կրոնը մասնավոր գործ հայտարարել, ամենավին ել «մասնավոր գործ» չհամարելով, ժողովրդի հաշիշի դեմ կռվելու, կրոնական սնտոհապաշտություն և այլ բաների դեմ կռվելու հարցը: Ուղարկությունները գործն այնպես են խեղաթյուրում, կարծեք թե սոցալ-դեմոկրատական կուսակցությունը կրոնը մասնավոր գործ եր համարում:

Սակայն, բացի ուղարկությունից սովորական խեղաթյուրումների (վորոնք բոլորովին չեն պարզաբանված այն վիճաբանությունների ժամանակ, վոր կրոնի մասին տեղի ունեցած յերույթը բննարկելիս, Դումալի մեր ֆրակցիան եր անում) պատմական առանձին փաստեր ել կան, վորոնք, յեթե այսպես կարելի յե ասել՝ յեվրոպական Ս. Դ. չափազանց անտարբեր վերաբերմունքն են հանդես բերել կրոնի հարցի նկատմամբ: Յերկու տեսակի պայման ե այդ: Նախ՝ պայքարի խնդիրը հանդեպ կրոնի պատմականորեն հեղափոխական բուրժուազիայի խնդիրն ե, յեվ բուժուական դեմոկրատիան Արեվմուտրում այս խնդիրն ըզգալի չափով իրականացրել ե (կամ բազմիցս իրականացնում եր) Իւ հեղափոխությունների կամ ֆեոդալիզմի ու միջնադարականության վրա իր գործ դրած նշումների դարաշրջանում: Թե Յրանախա-

յում յեվ թե Գերմանիայում սոցիալիզմից (ենցիկլոպեդիստներ*), Ֆեյերբախ) շատ առաջ սկսած՝ բուրժուական կռվի տրադիցիաներ կան ընդդեմ կրոնի: Ռուսաստանում, բուրժուական դեմոկրատական հեղափոխության պայմանների համեմատ, այս խնդիրն ել համարյա ամբողջապես ծանրանում ե բանվոր դասակարգի ուսերին: Յեվրոպայի համեմատությամբ, մանր-բուրժուական (նարոդնիկական) դեմոկրատիան այս տեսակետից մեզնում վոչ թե չափազանց շատ (ինչպես «Վեխա»-ներից նոր բուսած սեվհարյուրյակային կաղետները կամ կաղետական սեվհարյուրյակայիններն են կարծում), այլ չափազանց քիչ բան ե արել:

Մյուս կողմից, բուրժուական կռվի տրադիցիան կրոնի դեմ կարողացավ Յեվրոպայում այդ կռիվն անարխիզմով այլասերելու բուրժուական յուրահատուկ հնարավորություն ստեղծել, այն անարխիզմով, վոր ինչպես վաղուց արդեն ու բազմիցս բացատրել են մարքսիստները, բուրժուազիայի վրա հարձակումներ կատարելու իր վողը կարողությունը հանդերձ կանգնած ե բուրժուական աշխարհայացքի վրա: Անարխիստներն ու բլանկիստները ռոմանական յերկրներում, Մոստր (ի միջի այլոց, Դյուրինգի նախկին աշակերտն ե) յեվ ընկ. Գերմանիայում, 80-ական թվականների անարխիստներն Ավստրիայում կրոնի դեմ

*) Ենցիկլոպեդիստները, XVIII դարի Ֆրանսական ռազիկալ բուրժուազիայի ներկայացուցիչները, այսպես կոչված՝ «գիտություն, գեղարվեստի և արհեստի ենցիկլոպեդիայի (բառարանի) հեղինակները,—աթեիզմ ու մատերիալիզմ էլին բարոյում:

մղվող պայքարում հեղափոխական Ֆրազը nec plus ultra-ի հասցրին: Չարմանալի չի, վոր յեվրոպական Ս. Դ աշխմ անարխիստների ծռած փայտը վերածուում եճ: Այս հասկանալի յե ու վորոշ չափով որինական, բայց մոռանալ Արեվմուտքի պատմական առանձնահատուկ պայմանները՝ մեզ Ռուս Ս. Դ. իս վայել չի:

Յերկրորդ՝ Արեվմուտքում ազգայնական բուրժուական հեղափոխություններն ավարտվելուց հետո դավանանքի շատ թե քիչ լրիվ ազատություն մրացրնելուց հետո կրոնի դեմ մղվող դեմոկրատական պայքարի խնդիրը սոցիալիզմի դեմ մղվող բուրժուական պայքարով պատմականորեն այն աստիճան եր արդեն յետ բշվել, վոր բուրժուական կառավարությունները գիտակցաբար փորձում եյին կղերականության դեմ quasi—լիբերալ (կեղծ—ազատամիտ) «արշավանք» կազմակերպելով՝ մասսաների ուշադրությունը սոցիալիզմից շեղել: Այսպիսի բնույթ ունեթ թե Kulturkampf-ը Գերմանիայում յեվ թե բուրժուական հանրապետականների պայքարը կղերականության դեմ՝ Ֆրանսիայում: Բուրժուական հակակղերականություն, վորպես բանվորական մասսաների ուշադրությունը սոցիալիզմից շեղելու միջոց,—ահա թե ինչ եր նախորդում Արեվմուտքում Ս. Գ. մեջ կրոնի դեմ պայքարելու՝ իրենց ժամանակակից «անտարբերությունը» տարածելուն: Ու դարձյալ հասկանալի յե, բանի վոր բուրժուական յեվ բիսմարկական հակակղերականությանը Ս. Դ. պետք ե հակադրելին կրոնի դեմ մղվող պայքարի ստորադասումը՝ սոցիալիզմի համար մղվող պայքարին:

Ռուսաստանում պայմանները բոլորովին այլ են: Պրոլետարիատը մեր բուրժուական-դեմոկրատական հեղափոխության առաջնորդն ե: Նրա (պրոլետարիատի) կուսակցությունը զաղափարական առաջնորդը պետք ե հանդիսանա ամեն տեսակի միջնադարականության դեմ մղվող պայքարում, վորոնց թվում նաեվ հին՝ կազյոցեթի կրոնի դեմ մղվող պայքարում ու կրոնը նորոգելու կամ նորից հիմնելու կամ այլ կերպ դնելու փորձի դեմ: Ուստի, յեթե ենգելւք համեմատաբար մեղմ եր ուղղում գերմանական Ս. Դեմոկրատների ուպորտյունիզմը, վորոնք բանվորների պահանջը՝ կրոնը պետքաճ կողմից մասնավոր գործ հայտարարելու մասին, փոխում եյին կրոնը իրենց՝ սոցիալ-դեմոկրատների ու սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության համար մասնավոր գործ հայտարարելու,—ապա ուրեմն հասկանալի յե, վոր գերմանական այդ այլասերման ընդորինակումը ռուս ուպորտյունիստների կողմից, կարժանանա ենգելի հարյուրապատիկ ավելի խիստ դատապարտմանը:

Դումայի առյանից հայտարարելով, թե կրոնը ժողովրդի հաշիշն ե, մեր Ֆրակցիան միանգամայն իրավացի վարվեց յեվ այդպիսով ստեղծեց մի նախատիպ, վոր ռուս սոցիալ-դեմոկրատներին հիմք պետք ե դառնա կրոնի բոլոր հարցերի առթիվ ունենալիք յելությունների համար: Կարիք կա՞ր արդյոք, նենալիք յելությունների համար: Կարիք կա՞ր արդյոք, ել ավելի հեռուն գնալու՝ աթեիստական հետեվություններն ե՛լ ավելի մանրամասն զարգացնելով: Կարծում ենք վոր՝ վոչ: Այս բանը կարող ե սպառնալ պրոլետարիատի բաղաբական կուսակցության կողմից կրոնի դեմ մղվող պայքարի չափազանցու-

մով. այս բանը կարող ե հասցնել կրօնի դեմ մղվող բուրժուական ու սոցիալիստական պայքարի միջեւ գոյութիւն ունեցող սահմանագծի ջնջմանը: Առաջին խնդիրը, վոր պետք ե իրագործեր Ս. Դ. ֆրակցիան սեւ վ հարյուրյակային Դումայում, պատվով գըլուխ բերվեց:

Յերկրորդը,— Ս. Դ. համար գրեթե զլխավորը,— բուրժուազիայի կողմից բանվոր դասակարգի դեմ մղվող պայքարում սեւ հարյուրյակային կառավարութեանն ու բուրժուազիային պաշտպանելու համար յեկեղեցու ու հոգեւորականութեան դասակարգային դերի պարզաբանումը,— նույնպես պատվով գըլուխ բերվեց: Ի հարկե, այս թեմայի մասին դեռ շատ բան կարելի յե ասել, յեւ Ս. Դ. հաջորդ յելույթները կլրացնեն ընկ. Սուրկովի ճառը, բայց յեւ այնպես, նրա ճառը հիանալի մի ճառ եր ու բոլոր կուսակցական կազմակերպութիւնների կողմից այդ ճառի տարածումը մեր կուսակցութեան անմիջական պարտականութիւնն ե:

Յերրորդը.— պետք եր հանգամանորեն պարզաբանել գերմանական ու պարտոյունիստների կողմից այնքան հաճախ աղավաղված՝ «կրօնը մասնավոր գործը հայտարարելը» սկզբունքի **блес** իմաստը: Ընկ. Սուրկովը դժբախտաբար այդ չի տրել: Այս բանն առավել յեւս ցավալի յե այն պատճառով, վոր նախորդ գործունեյութեան մեջ ֆրակցիան թույլ ե տրվել այս հարցի առթիւ ընկ. Բելոուսովի կողմից գործած այն սխալը, վոր իր ժամանակին նշել ե «Пролетарий» թերթը:

Ֆրակցիայի վիճաբանութիւնները ցույց են տա-

լիս, վոր աթեիզմի մասին տեղի ունեցող վիճաբանութիւնը ծածկել ե ֆրակցիայից՝ կրօնը մասնավոր գործ հայտարարելու վերաբերյալ չարաբաստիկ պահանջը ճիշտ բացատրելու հարցը: Վողջ ֆրակցիայի այդ մի սխալի համար մենք միայն ընկ. Սուրկովին չմեղադրենք: Այդ բիչ ե: Ուղղակի խոստովանենք՝ վոր այստեղ կա վողջ կուսակցութեան մեղքը, վոր բավարար չափով չի պարգել այդ հարցը, Ս. Դ. գիտակցութեան մեջ բավարար չափով չի պատրաստել գերմանական ու պարտոյունիստների հասցեյին ենգելի կողմից արած նկատողութեան նշանակութիւնը: Ֆրակցիայի վիճաբանութիւնները ապացուցում են, վոր այդ ուղղակի նշանակում ե՝ հարցը ճիշտ չհասկանալ յեւ վող թե Մարքսի ուսմունքը հաշվի չառնելու ցանկութիւն, յեւ մենք համոզված ենք, վոր ֆրակցիայի հետագա յելույթներում այդ սխալը կուղղվի:

Կրկնում ենք, վոր ընդհանուր առմամբ ընկ. Սուրկովի ճառը հիանալի ճառ ե ու բոլոր կազմակերպութիւնները պետք ե տարածեն այն: Այս ճառի քննարկումով ֆրակցիան ապացուցեց, վոր ինքն ամենայն բարեխղճութեամբ կատարել ե իր սոցիալ-դեմոկրատական պարտականութիւնը: Մնում ե ցանկանալ այն, վոր ֆրակցիայի ներսում տեղի ունեցող վիճաբանութիւնների մասին կուսակցութեան մամուլի մեջ թղթակցութիւններ հաճախ յերեւան գան՝ ֆրակցիան կուսակցութեանը մոտեցնելու, կուսակցութեան ներսում ֆրակցիայի կողմից կատարած ծանր աշխատանքներին կուսակցութեանը ծանոթացնելու, կուսակցութեան ու ֆրակցիայի գործունեյութեան միջեւ գաղափարական միասնականութիւն հաստատելու համար:

ԴԱՍԱԿԱՐԳԵՐՆ ՈՒ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԻՐԵՆՑ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆԲՈՎ ԴԵՊԻ ԿՐՈՆՆ ՈՒ ՅԵԿԵՂԵՑԻՆ

Տպագրված է «Սոցիալ-Դեմո-
կրատ»-ի № 6-ում, 1909 թ.
Հունիսի 4 (18) -ին.

Մինողի նախահաշվի, ապա հոգեվոր կոչումը
թողած անձանց իրավունքները վերականգնելու յեվ,
վերջապես, հնածեսների համայնքների մասին Պետա-
կան Դումայում տեղի ունեցած վիճաբանություննե-
րը ռուսական քաղաքական կուսակցությունների
ընթացումն համար, կրոնի ու յեկեղեցու հանդեպ
իրենց ցույց տված վերաբերմունքի տեսակետից չա-
փազանց ուսանելի նյութ ընծեռեցին:

Մի ընդհանուր ակնարկ զցենք այդ նյութի վրա,
կանգ առնելով գլխավորապես սինողի նախահաշվի
առթիվ յեղած վիճաբանությունների վրա (վերո-
հիշյալ հարցերից մի բանիսի մասին սղագրական
հաշվետվություններ մենք դեռեվս չենք ստացել):

Առաջին յեզրակացությունը, վոր առանձնապես
աչքի յե ընկնում Դումայում տեղի ունեցած վիճա-
բանությունները բննարկելիս, այդ այն է, վոր Ռու-
սաստանում մարտնչող կղերականություն վոչ միայն
գոյություն ունի, այլև ղ բացահայտ կերպով ուժե-
ղանում է, ավելի ու ավելի կազմակերպվում:

Ապրիլի 16-ին Միտրոֆան յեպիսկոպոսը հայ-
տարարեց. «Դումայի մեր գործունեությունն առաջին
բայլերի նպատակը հենց այն էր, վոր մենք, ժողո-
վորդի պատվավոր, բարձր ընտրությունով, վոր

այստեղ, Դումայում, կուսակցական բաժանումներից
բարձր կանգնենք ու հոգեվորականությունն այնպիսի
մի խումբ կազմենք, վոր բոլոր կողմերը լուսավորի
իր բարոյական տեսակետից... Ի՞նչ պատճառ էր, վոր
մենք այդ իդեալական դրությունն չհասանք...: Մեղքը
նրանցն է, հենց այն հոգեվորականներին, վորոնք
ձեզ հետ (այսինքն կաղետների ու «ծախերի» հետ)
մի նստարանի վրա յեն նստում յեվ վորոնք ոպպո-
զիցիային են պատկանում: Նրանք առաջինը բարձ-
րացրին իրենց ձայնը յեվ ասացին, վոր այդ հա-
վասար է կղերական կուսակցությունն ստեղծելուն,
յեվ վոր այդ բանը շատ յեվ շատ անցանկալի յե: Ի
հարկե, հարկ չկա խոսելու ռուսական ուղղափառ
հոգեվորականությունն կղերականությունն մասին —
վոչ մի ժամանակ մենք այդպիսի միտումներ չենք
ունեցել, յեվ մենք, ցանկալով առանձին խումբ կազ-
մել, զուտ բարոյական նպատակների յետեվից ելինք
ընկնում, իսկ հիմա, պարոնայք, յերբ մեր յեղբայ-
րությունն մեզ ձախ պատգամավորների կողմից մըտ-
ցրած նման անհամաձայնությունն շնորհիվ, առաջ
յեկավ բաժանում ու մանրացում, այժմ դուք (այս-
ինքն՝ կաղետներդ) մեղադրում եք մեզ այդ բանի
մեջ»:

Միտրոֆան յեպիսկոպոսն իր անզրազետ հառի
մեջ մի գաղտնիք թոցրեց բերնից՝ յերեվակայեցեք,
ծախերը մեղավոր են այն բանով, վոր Դումայի տեր-
տեղների մի մասը յետ մղեցին առանձին բարոյական
խումբ կազմելուց (այս բարոյական բառն, ի հարկե
ավելի հարմար է ժողովրդին խաբելու, բան թե կղե-
րական բառը):

Համարյա մի ամսից հետո, մայիսի 13-ին, Յեվ-
լոզիյ յեպիսկոպոսը Դումայում կարդաց՝ «Դումայի
հոգեվորականության վորոշումը»՝ «Դումայի ուղղա-
փառ հոգեվորականությունը ենշողմեծ ամասնությամբ
զանում ե»... վոր, հանուն «ուղղափառ յեկեղեցու ա-
ռաջնակարգ ու տիրող դիրքի», անթույլատրելի յեն
թե՛ քարոզի ազատությունը հնածեսների համար, թե՛
հնածեսների համայնքնե՛ր բանալու հայտարարողական
կարգը, թե՛ հնածեսների հոգեվորական անձանց քա-
հանա վերանվանելը: Ռուս տերտերների «զուտ բարո-
յական տեսակետը» միանգամայն ի հայտ բերեց ի-
րեն, վորպես զուտ կղերականություն: Դումայի հո-
գեվորականության «ենշող մեծամասնությունը», վորի
անունից եր խոսում Յեվլոզիյ յեպիսկոպոսը, հավա-
նորեն, յերրորդ Դումայի 29 աջ յեվ չափավոր աջ
քահանաներն եյին կազմում, ու թերիվս, հոկտեմբերա-
կան 8 քահանա: Ոպպոզիցիայի կողմն են անցել պրո-
գրեսիստների ու խաղաղ վերածնության խմբակի թե-
րիվս 4 քահանա ու մեկն ել լեհ լիտվական խմբակից:

Իսկ ի՞նչ զուտ բարոյական տեսակետ ե Դումայի
(հարկավոր ե ավելացնել՝ հուլիսի 3-ի) հոգեվորակա-
նության ենշող մեծամասնության տեսակետը: Ահա-
վասիկ հառերի մի քանի քաղվածքներ. «Յես միայն
ասում եմ, վոր այդ (այսինքն՝ յեկեղեցական) վերա-
կազմությունը պետք ե բղխի յեկեղեցու ներսից, յեվ
վոչ թե դրսից, վոչ թե պետության կողմից յեվ, ի
հարկե, վոչ թե բյուջեյական հանձնաժողովի կողմից:
Չե՞ վոր յեկեղեցին աստվածային ու հավիտենական
հիմնարկ ե, վորի որենքներն անփոփոխ են, իսկ պե-
տական կյանքի իղեալները, ինչպես հայտնի յե, մըշ-

տական փոփոխությունների յեն յենթարկվում» (Յեվ-
լոզիյ յեպ. 14 ապրիլի): Հեռետորը «պատմական հու-
զումնալից գուզահեռ» ե հիշատակում— յեկեղեցական
գույքերի գրավումը Յեկատերինա 2-դի որով: «Ո՞վ
կարող ե յերաշխսավորել, թե բյուջեյական հանձնա-
ժողովը, վոր այ՞ տարի ցանկություն հայտնեց յեկե-
ղեցական միջոցները պետական վերահսկողությանը
ստորադասելու առթիվ, յեկող տարի ցանկություն չի
հայտնի այդ միջոցները համապետական զանձարանը
դնելու համար, իսկ այնուհետեվ այդ միջոցները կա-
ռավարելու իրավունքն ամբողջովին յեկեղեցական իշ-
խանությունից պետական իշխանությանը հանձնելու
համար... Յեկեղեցական կանոններն ասում են, վոր
յեթե բրիստոնյաների հոգիները վատահմվում են յե-
պիսկոպոսին, ապա, առավել յեվս պետք ե վատահմվեն
յեկեղեցական գույքերը... Այժմ ձեր (Դումայի պատ-
գամավորներիդ) առաջ ե կանգնած ձեր հոգեվոր մայրը
— ուղղափառ սուրբ յեղեղեցին, վոչ թե վորպես ժո-
ղովրդի ներկայացուցիչների առաջ, այլ յեվ վորպես
իր հոգեվոր զավակների առաջ» (նույն տեղը):

Մեր առջեվ զուտ կղերականություն ենք տես-
նում: Յեկեղեցին պետությունից բարձր ե, ինչպես
հավիտենականն ու աստվածայինը բարձր ե ժամա-
նակավորից, յերկրայինից: Յեկեղեցին իր գույքերի գը-
րավման համար պետությանը չի ներում: Յեկեղեցին
իր համար առաջնակարգ ու տիրող կացություն ե
պահանջում: Յեկեղեցու համար Դումայի պատգամա-
վորները վոչ միայն, — ավելի շուտ, վոչ այնքան, — ժո-
ղովրդական ներկայացուցիչներ են, վորքան «հոգեվոր
զավակներ»:

Ֆարաջավոր չինովնիկներ (աստիճանավորներ) չեն դրանք, ինչպես ս. դ. Սուրկովն և ասել, այլ ֆարաջավոր նորություններ են: Յեկեղեցու ֆեոդալական արտոնությունների պաշտպանություն, միջնադարականություն բացահայտ պաշտպանություն, անավասիկ 3-րդ Դումայի հոգևորականություն մեծամասնություն բաղադրականություն եյությունը: Յեվլոզիյ յեպիսկոպոսը բոլորովին ել բացառություն չի կազմում: Գեպեցկին նույնպես աղաղակում ե՝ «յեկեղեցական կալվածների զրավման» դեմ, վորպես անթույլատրելի «վերավորանքի» դեմ (14 ապրիլի): Տերտեր Մաշկեվիչը խարազանում ե հոկտեմբերակա 666-ի զեկույցը, վոր ձգտում ե «հողս ցնդեցնել պատմական ու կանոնական այն հիմքերը, վորոնց վրա հաստատված ե յեղել ու պետք ե հաստատված մնա մեր յեկեղեցական կյանքը», «ռուսական ուղղափառ յեկեղեցու կյանքն ու գործունեյությունը կանոնական նապարհից այն ճանապարհի վրա դնել, վորի վրա... յեկեղեցու իսկական իշխանները — յեպիսկոպոսներն առաքյալներից ժառանգած իրենց գրեթե բոլոր իրավունքները պետք ե զիջեն աշխարհական իշխաններին»... «Այս վոչ այլ ինչ ե, յեթե վոչ ուրիշ սեփականություն յեվ յեկեղեցու իրավունքներին ու գույքին ձեռնամուխ լինել»... «Ձեկուցողը մեզ յեկեղեցական կարգի կանոնական վոչնչացմանն ե հասցնում, նա ուզում ե ուղղափառ յեկեղեցին իր բոլոր տնտեսական ֆունկցիաներով ստորադասել Պետական Դումային, այսինքն՝ այնպիսի մի հիմնարկի, վոր մեր պետություն մեզ թե հանդուրժելի յեվ թե անհանդուրժելի դավանանքներ ունեցող ամենատարբեր տարրերից և բաղկացած» (14 ապրիլի):

Ռուս նարոդնիկներն ու ազատամիտները յերկար ժամանակ իրենց մխիթարում, ավելի շուտ, խաբում էյին այն «տեսությունով», թե Ռուսաստանում հողչկա մարտնչող կղերականություն համար յեվ «յեկեղեցու իշխանների» կողմից աշխարհական իշխանություն դեմ պայքարելու համար յեվ այլն: Նարոդնիկական ու ազատամիտների այլ ցնորքների հետ միասին մեր հեղափոխությունն այս ցնորքն ել հողս ցնդեցրեց: Կղերականությունը բողարկված ձեվով ապրում եր, քանի դեռ ամնողջությունը ու անձեռնմխելիորեն ապրում եր ինքնակալությունը: Վոստիմիելիորեն ապրում եր ինքնակալությունը: Վոստիմիելիորեն ու բյուրոկրատիայի համայն իշխանությունը «հասարակություն» ու ժողովրդի աքից թագցրնում եր դասակարգային պայքարը՝ ընդհանրապես ու «ֆարաջավոր նորատերերի» պայքարը «ստորամբոխի» դեմ՝ մասնավորապես: Բայց հեղափոխական պրոլետարիատի ու գյուղացիության կողմից, նորատիրական ինքնակալությանը հասցրած հենց առաջին հեղքվածքն անհայտը հայտնի դարձրեց: Հենց վոր բաղադրական ազատությունից, այսինքն մասսաների կազմակերպության ազատությունից սկսեցին ոգտվել պրոլետարիատն ու բուրժուական դեմոկրատիայի առաջավոր տարրերը՝ 1905 թ. վերջին իրենց տիրայի առաջավոր տարրերը՝ 1905 թ. վերջին իրենց ձեռքն առնելով այդ ազատությունը, ապա դեպի ինքնուրույն ու բացահայտ կազմակերպության ձգտեցին նաեվ հետադիմական դասակարգերը: Անբաժան միահեծանություն որով նրանք չեյին կազմակերպվում յեվ առանձնապես ակներեվ դուրս չեյին գալիս վոչ թե այն պատճառով, վոր նրանք թույլ էյին այլ այն պատճառով, վոր ուժեղ էյին, այսինքն վոչ

վակնություն ունեցողների վերաբերմունքը հանդեպ կրոնի չեմ յեկեղեցու: Մենք չպետք է թույլ տանք, վոր համեմատաբար մասնավոր մի հարց—վորպիսին է՝ հնածեսնների ընդհարման հարցը իշխող յեկեղեցու հետ, հնածեսնների հետ կապված ու մասամբ նրանցից նույնիսկ ուղղակի ֆինանսական իմաստով կախում ունեցող հոկտեմբերականների, հարցը («ГОЛОС МОСКВЫ» — «Մոսկվայի ձայն») — թերթը, ինչպես ասում են, հնածեսնների միջոցներով է հրատարակվում) բուրժուազիայի, վորպես մի դասակարգի, շահերի ու բաղադրականության հիմնական հարցը ծածկի:

Նայեցե՛ք կոմս Ուվարովի՝ հոկտեմբերական ուղղություն ունեցողի ու հոկտեմբերականների ֆրակցիայից դուրս յեկողի նառին: Ս. դ. Սուրկովից հետո խոսելով, միանգամից հրաժարվում է նա հարցն այն սկզբունքային հողի վրա դնելուց, վորի վրա բանվոր պատգամավորն եր դրել: Ուվարովը միայն հարձակվում եր Մինոզի չեմ որերպրոկուրորի վրա՝ յեկեղեցական մի քանի հասույթների ու ծխական գումարներ ծախսելու մասին Դումային տեղեկություններ տալու ցանկություն չունենալու համար: Հարցն այդպես է դնում նաեմ հոկտեմբերականների պաշտօնական ներկայացուցիչ Կամենսկին (16 ապրիլի, վոր «հանուն ուղղափառության շահերի ամբապնդման»՝ պահանջում է ծխի վերականգնում): Այս միտքը զարգացնում է այսպես կոչված «ծախ հոկտեմբերական» Կապուստինը. «յեթե մենք դիմենք ժողովրդական կյանքին, — բացազանչում է նա, գյուղական բնակչության կյանքին, ապա այժմ, հիմա մենք մի տխուր յերեվոյթ կտեսնենք—յերեր-

վում է կրոնական կյանքը, յերերվում է բնակչության բարոյական կառուցվածքի մեծագույն ու միակ հիմքը... ինչո՞վ պետք է փոխարինել մեղքի հասկացողությունը, ինչով պետք է փոխարինել խղճի թելադրանքը: Չե՞ վոր չի կարելի այս բանը փոխարինել դասակարգային պայքարի չեմ այս կամ այն դասակարգի իրավունքների հասկացողությամբ: Մի տխուր հասկացողություն է այս, վոր մտել է մեր առոյշա կյանքի մեջ: Յեմ ահա, այն տեսակետից, վորպեսզի կրոնը՝ իբրեմ վարոյականության հիմք շարունակի ապրել, վողջ բնակչությանը մատչելի լինել, պետք է վոր այդ կրոնի առաջնորդները պատշան հեղինակություն վայելեն»... Հակահեղափոխական բուրժուազիայի ներկայացուցիչն ուզում է ամբապնդել կրոնը, ուզում է ամբապնդել կրոնի ազդեցությունը մասսաների վրա՝ զգալով յեկեղեցու հեղինակությունը գցող՝ դեկավար դասակարգերի, «Ֆարաջավոր աստիճանավորների անբավարարությունը, հնացածությունը չեմ նույնիսկ հասցրած վնասը. Հոկտեմբերականը կովում է կղերականության ծայրահեղության ու կրոնի ազդեցությունը մասսաների վրա ուժեղացնելու համար վոստիկանության կողմից ցույց տրվող խնամակալության դեմ, ժողովրդին հիմարացնելու գեթ վորոշ, չափազանց կոպիտ, չափազանց հնացած, չափազանց փտած, նպատակին չհասնող միջոցներն ավելի նուրբ, ավելի կատարելագործված միջոցներով փոխարինելու համար: Վոստիկավան կրոնն այլեմս անբավարար է մասսաներին հիմարացնելու համար, տվե՛ք մեզ ավելի կուլտուրական, նորոգված, ավելի ճկուն, ինքնավար ծխի

մեզ գործելու ընդունակ կրոն — անա թե ինչ և պահանջում կապիտալն ինքնակալությունից:

Կադետ Կարաուլովն ել ամբողջովին այդ տեսակետին ե: Ազատամիտ այդ ունենգատը (եվոլյուցիայով «Народная Воля»-ից աջ կադետներին անցնողը) վռնում ե «յեկեղեցու ապագգայնացման» դեմ, «այս բանը ժողովրդական մասսաներին, աշխարհականներին յեկեղեցական շինարարությունից արտաքսել հասկանալով»: Նա «սոսկալի» յե համարում (բառի բուն իմաստով), վոր մասսաները հավատից դուրս են գալիս»: Նա մենշիկովապարի բղավում ե, թե՛ «յեկեղեցու հսկայական արժեքն ընկնում ե... ի մեծ վնաս վոչ միայն յեկեղեցական գործի, այլևս պետական գործի»: Կրոնամու Յեվլոզիայի զգվելի կեղծավորությունն այն նյութի մասին, թե «յեկեղեցու անելիքը հավիտենական ե, անփոփոխ ե, ապա ուրեմն անհնարին ե յեկեղեցին բաղաբականության հետ կապել», նա (Կարաուլովը) «վոսկի խոսքեր» ե անվանում: Նա բողոքում ե յեկեղեցու ու սեվ հարյուրյակի միության դեմ **հաճուհ այն բանի**, վոր յեկեղեցին «ավելի ուժով յեվ փառքով, բան հիմա, կատարի իր մեծ, սուրբ գործը Քրիստոսի վոգով — սիրո յեվ ազատության վոգով»:

Ընկեր Բելոուսովը շատ լավ ե արել, վոր Դումայի ամբիոնից ծիծաղել ե Կարաուլովի այդ «լիրիբական» խոսքերի վրա: Սակայն այս ծաղրը դեռ շատ յեվ շատ քիչ ե: Պետք եր պարզել — յեվ առաջին պատեհ դեպքում Դումայի ամբիոնին պետք ե պարզենք, վոր կադետների տեսակետը միանգամայն նույնանում ե հոկտեմբերականների տեսակետին յեվ

արտահայտում ե վոչ այլ ինչ, բան յեթե այն, վոր կուտուրական կապիտալը ձգտում ե յեկեղեցական առավել նուրբ խաբեբայության միջոցներով ժողովրդի հիմարացում կազմակերպել՝ կրոնի թուլնով, առավել նուրբ, բան այն միջոցները, վոր կիրառում եր Ռուսաստանի վաղեմի շարքային «տեր հայրը»:

Ժողովրդին հոգեվոր ստրկության մեջ պահելու համար յեկեղեցու յեվ սեվ հարյուրյակի ամենասերտ կապ ե պետք, — խոսում ե Պուրիշկովիչի բերանով վայրենի կալվածատերն — ու հին դերժիմորդան: Մխալվում եր, պարոնայք, — Կարաուլովի բերանով առարկում ե նրանց հակահեղափոխական բուրժուան՝ դուք այդ միջոցներով ժողովրդին կրոնից վերջնակապետ կվանեք միայն: Յեկեք ավելի խելոք, ավելի խորամանկ, ավելի ճարպիկ կերպով գործենք, — դեն չարտենք չափազանց հիմար ու կոպիտ սեվ հարյուրյակայինին, կոխիվ հայտարարենք «յեկեղեցու ապագգայնացման» դեմ, դրոշակի վրա գրենք Յեվլոզիա յեպիսկոպոսի այն «վոսկի խոսքերը», թե՛ յեկեղեցին վեր ե բաղաբականությունից, — անա միայն այս կերպ գործելով կարող ենք հիմարացնել հետամնաց բանվորների գեթ մի մասը ու մանավանդ բաղբենիներին ու գյուղացիներին, կկարողանանք ոգնել նորոգված յեկեղեցուն՝ կատարելու իր «մեծ» ու սուրբ գործը — ժողովրդական մասսաների հոգեվոր ստրկացումը պաշտպանելու գործը:

Մեր ազատամիտ մամուլն, վորի մեջ յեվ «Реч» թերթը, վերջին ժամանակներս խիստ պախարակուտ եր Ստրուվեյին յեվ ընկ., իբրեվ «Bexa» ժողովածուի հեղինակի: Բայց պետական Դումայի կադետա-

կան ֆրակցիայի պաշտոնական հռետոր կարաուլովը հիանալի կերպով մերկացրեց այդ բոլոր կշտամբանքների յեվ Ստրուվեյից ու քնկ-ից հրաժարվելու կեղծավորութունը: Այն, ինչ վոր կարաուլովի ու Միլյուկովի գլխումն է, նույնն էլ Ստրուվեյի լեզվի ծայրին է: Ազատամիտները պախարակում են Ստրուվեյին մքայն այն պատճառով, վոր նա անզգուշությամբ բերնից նշմարտութուն թուցրեց, վոր նա բարտերը չափից զուրս բացեց: «Веха»-ն պախարակող ազատամիտները, վորոնք շարունակում են պաշտպանել կաղետների կուսակցութունը, ամենամանխիղճ կերպով խաբում են ժողովրդին՝ դատապարտելով անզգուշությամբ թուցրած **խոսք** ու շարունակելով **կասարել** այն **գործը**, վոր համապատասխանում է այդ խոսքին:

Դումայում՝ քննարկվող հարցերի շուրջը տեղի ունեցող վիճաբանութունների ժամանակ աշխատավորականների վարքի մասին փոքր ինչ պետք է խոսել: Ինչպես յեվ միշտ, յերեվան է յեկել ցայտուն տարբերութուն աշխատավորական - գյուղացիների յեվ աշխատավորական ինտելիգենտների միջով՝ ի վնաս վերջիններիս՝ կաղետներին հետեվելու իրենց մեծ պատրաստակամությամբ հանդերձ: Գյուղացի Ռոժկովն իր ճառով, նիշտ է, յերեվան բերեց իր բազարական անգիտակցականութունը նա յեվ կրկնում էր կաղետների զգվելիութունն այն մասին, վոր ուս ժողովրդի միութունն ոգնում է վոչ թե ամբապնդելուն, այլ հավատը խորտակելուն. վոչ մի ծրագիր նա չկարողացավ, չառաջադրեց: Բայց փոխարենը, յերբ նա սկսեց առանց խորամանկության

պատմել հոգեվորականության կատարած կողոպուտի (побор) ու տերտերների կեղեքությանը վերաբերյալ մերկ նշմարտութունն, առանց գունավորումների այլ յեվ այն, թե ի՞նչպես են պսակի համար փողից բացի նաեվ «մի շիշ ողի», մազա ու մի ֆունտ թեյ վերցնում, իսկ **յերբեմն** էլ **այնպիսի բաներ պահանջում**, վոր յես **ճուճիսկ վախենում** եմ **ամբիոնից ասել** (17 ապրիլի, սղագրական հաշվետվութուն, էջ 2259),—ահա այդ ժամանակ սեվհարյուրյակային Դուման չհամբերեց, աջ նստարաններից վայրենի աղաղակ բարձրացավ: Այդ ի՞նչ ծաղան է: Այդ ի՞նչ խայտառակութուն է,—վոռնում էլին սեվհարյուրյակայինները՝ զգալով, վոր կողոպուտի առթիվ արտասանած՝ գեղջուկի պարզ ճառը ծիսակատարության «սակագինը» բացատրելով (исложение) հանդերձ, մասսաններն ավելի յե հեղափոխականացնում, բան վորեվ տեսական կամ տակտիկական հակակրոնական ու հակակեղեցական հայտարարութուն: Ու Ս Դումայում ինքնակալութունը պաշտպանող՝ զազանների վոճմակը վախեցրեց իր լակեյին՝ նախագահ Մեյենդորֆին ու ստիպեց նրան ձայնից զրկել Ռոժկովին (ս. դ., վորոնց միացան մի բանի աշխատավորականները)՝ կաղետներ յեվ այլ, բողոքեցին նախագահի այդ վարմունքի դեմ):

Աշխատավորական գյուղացի Ռոժկովի ճառը, չնայած իր ծայրաստիհան տարրական լինելուն, հիանալի կերպով կեղծավոր՝ կրոնի հետադիմական պաշտպանությամբ հուսադրված կաղետների յեվ պրիմիտիվ, անգիտակից ու կրոնասեր գեղջուկի միջով գոյութուն ունեցող վողջ անդունդը, այն գեղ-

ջուկի, վորի մեջ իր կյանքի պայմանները,— իր կամքին հակառակ չեմ առանց իր գիտակցութեան,— իսկապես հեղափոխական ցասում են ծնում կողոպուտների դեմ ու վճռական պայքարի պատրաստակա նություն՝ միջնադարականութեան դեմ: Կաղետները հակահեղափոխական բուրժուազիայի ներկայացուցիչներն են, այն բուրժուազիայի, վոր ուզում է ժողովրդի դեմ նորոգի ու ամրապնդի կրոնը: Ռոժկովները՝ չգարգացած, անգիտակից, մոռացված, ինքնուրույնութուն չունեցող, բաժան-բաժան յեղած կալվածատերերի, տերտերների չեմ ինքնակալութեան դեմ կռվելու համար իր մեջ հեղափոխական ենեղափոխի դեռևիս շատ չեմ շատ անսպառ պաշարներ թագցնող՝ հեղափոխական բուրժուական դեմոկրատիայի ներկայացուցիչներն են:

Ինտելիգենտ-աշխատավոր Ռոզանովն ավելի պակաս գիտակցականութեամբ եր մոտենում կաղետներին, քան Ռոժկովը: Ռոզանովը կարողացավ խոսել յեկեղեցին պետութունից բաժանելու մասին, վորպես «ծախսերի» պահանջի մասին, բայց նա չկարողացավ իրեն պահել հետադիմական քաղքենիական ֆրագներից՝ «ընտրական որենքն այն ուղղութեամբ փոխելու» մասին, վոր հոգեվորականութունը մեկուսացվի քաղաքական պայքարի մասնակցութունից»: Այս հեղափոխականութունը, վոր ինքնիրեն է բռնկվում տիպիկ գյուղացու մեջ, յերբ նա սկսում է ճմարիտը խոսել իր նիստ ու կացի մասին, ինտելիգենտ աշխատավորականի մեջ անհետանում է, փոխվելով նապաղ յերբեմն ել ուղղակի զագիր ֆրագի: Հայրուրավոր ու հազարավոր անգամներ մենք տեսնում ենք հավասար

տունն այն ճշմարտութեան, վոր պրոլետարիատի յետեվից գնալով միայն ուսու գյուղացիական մասսաները կարող են տապալել իրենց ճնշող ու ճզմող հողատեր-ճորտատերերի, ֆարաջավոր-ճորտատերի, ինքնակալական-ճորտատերերի ճնշումը:

Բանվորական կուսակցութեան ու բանվորական դասակարգի ներկայացուցիչ Ս. Դ. Սորկովը վողջ Գոմայից միակն եր, վոր վիճաբանութունն ինքնակալական սկզբունքային բարձրութեան հասցրեց չեմ առանց թագցնելու ասաց, թե պրոլետարիատն ինչ վերաբերբերմունք ունի կրոնի ու յեկեղեցու հանդեպ, թե ինչ վերաբերմունք պետք է ունենա դեպի կրոնը վողջ հետեվողական ու կենսունակ դեմոկրատիան:

«Կրոնը ժողովրդի հաշիշն է»... «ժողովրդի գիտակցութունը մթազնոդներին ու ժողովրդի այդ արյունարբու թշնամիներին՝ ժողովրդական փողերից վողջ մի կոպեկ»:— Սոցիալիստի այս անկեղծ, խիզախ ու բացահայտ մարտական կողջ հնչեց վորպես մարտահրավեր սեմ հայրուրյակային Դոմային ու արծազանգեց միլիոնավոր պրոլետարների սրտում, վորոնք կտարածեն այդ կողջ մասսաների մեջ, վորոնք, յերբ ժամանակը գա, կկարողանան այդ կողջ հեղափոխական գործադրութեան (կռվի) վերածել:

«ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՎ ՀԵՂԱՓՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ»
ԳՐԲԻ IV ԳԼԽԵՑ

Ենգելսի մյուս հարեվանցի նկատողությունը, վոր նույնպես կապ ունի պետություն հարցի հետ, կրոնին և վերաբերում: Հայտնի յե, վոր գերմանական սոցիալ դեմոկրատիան, այն չափով, ինչ չափով ինքը նեխում եր, ավելի ու ավելի ուղադրությունիստական դառնալով՝ հաճախ գլորվում եր դեպի իմաստակային կեդծ պարզաբանումների հայտնի ֆորմուլան՝ «կրոնը մասնավոր գործ հայտարարելը»: Այսինքն, այս ֆորմուլան այնպես եր պարզաբանվում, վոր իբր թե կրոնի հարցը հեղափոխական պրոլետարիատի կուսակցության համար ել մասնավոր բան ե: Պրոլետարիատի հեղափոխական ծրագրին այսպես կատարյալ կերպով դավանանելու դեմ եր, վոր դուրս յեկավ Ենգելսը, վոր 1891 թ. իր կուսակցության մեջ ուղադրությունիզմի սաեհարույլ սաղմեր եր միայն նկատել յեվ այդ իսկ պատճառով ել շատ զգույշ արտահայտվել:

«Համապատասխան այն բանի, վոր կոմունայում համարյա բացառապես բանվորները կամ իբրեկ բանվորների ներկայացուցիչներ հանաչվածներն եյին նիստ ունենում, ու կոմունայի վորոշումները միանգամայն պրոլետարական բնույթով եյին աչքի ընկնում—ահա այդ վորոշումները կամ այնպիսի ռեֆորմներ եյին հրահանգում, վերոնցից հանրապետական բուրժուազիան հրաժարվեց ստոր վախկոտություն պատճառով միայն յեվ վորոնք անհրաժեշտ

հիմք եյին հանդիսանում բանվոր դասակարգի ազատ գործունեյության համար (ահավասիկ կյանքի մեջ այն սկզբունքի կիրառումը, թե պեսուքյան ցկասմամբ կրոնն ուղղակի մասնավոր գործ ե), կամ կոմունան այնպիսի վորոշումներ եր հրապարակում, վորոնք ուղղակի բանվոր դասակարգի շահերն եյին հանդիսանում ու մասամբ մխվում եյին հին հասարակական կարգերի մեջ»:

«Պետություն նկատմամբ» բառերն Ենգելսը դիտավորյալ կերպով և ընդգծել, հարվածը դիտավորյալ կերպով ուղղելով գերմանական ուղադրությունիզմի վոջ թե ունքին, այլ աչքին, այն ուղադրությունիզմի, վոր կուսակցության ցկասմամբ կրոնը մասնավոր գործ ե հայտարարել յեվ այդպիսով պրոլետարիատի հեղափոխական կուսակցություն իջեցրել ե մինչեվ զազիր «ազատամիտ» քաղբենությունիստիան, վոր (քաղբենությունը) պատրաստ ե արտադավանական վիեակ ստեղծելու, սակայն հրաժարվել ե կուսակցական պայքարի խնդիրներից՝ ընդդեմ ժողովրդին հիմարացնող կրոնի հաշիշի:

Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի ապագա պատմաբանն ուսումնասիրելով 1914 թ. նրա կրած խայտառակ պարտությունիստիան արմատները՝ այս հարցի առթիվ շատ հետաքրքրական նյութ կգտնի, սկսած խուսափող ուղադրությունիզմի առջեկ դռները լայն բացող՝ կուսակցության գաղափարական առաջնորդ կաուցկու հայտարարությունների հողվածներից, ու վերջացնելով կուսակցության վերաբերմուքով հանդեպ 1913 թ «Los von Kirche-Bewegung»-ը (յեկեղեցուց բաժանելու շարժում):

«ՄԱՐՏԵՆՉՈՂ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒ- ԹՅՈՒՆԸ» ՀՈՂՎԱԾԻՑ

Տպված է «Под знаменем марксизма»
հանդեսում. 1922 թ. № 3.

... Ռուսաստանի մեր ինտելիգենտները, վորոնք սիրում են իրենց առաջավորներ համարել, ինչպես ի միջի այլոց, նաեւ բոլոր յերկրների իրենց յեղբայրակիցները, ամենեվին ել չեն սիրում հարցն այն գնահատության մակարդակի վրա ղնել, վոր Դիցգենն ե տվել իր խոսքերով: Բայց չսիրելու պատճառն այն ե, վոր ճշմարտությունն աչք ե ծակում: Բավական ե վոր փոքրի շատե թափանցենք արդի կրթված մարդկանց պետական, ապա ընդհանուր տնտեսական, այնուհետեւ կենցաղական յեւլ ամեն տեսակի ուրիշ կախման մեջ՝ իշխող բուրժուազիայից, վորպեսզի հասկանանք Դիցգենի խիստ ընութագրման բազարձակ ճշտությունը: Բավական ե, վոր հիշենք մողա դարձած փիլիսոփայական բազմաթիւ ուղղությունները, վորոնք այնքան հաճախ առաջ են գալիս յեւլ-բոպական յերկրներում, սկսած թեկուզ այն ուղղություններից, վորոնք կապ ունեյին ռադիի գյուտի հետ, ու վերջացրած այն ուղղություններով, վորոնք այժմ ձգտում են կպչել Եյնշտեյնի պոչից, վորպեսզի մեզ համար պարզ լինի բուրժուազիայի դասակարգային շահերի ու դասակարգային դիրքի յեւլ ամեն տեսակի կրոնական ձեւերի՝ այդ բուրժուազիայի կողմից պաշտպանություն գտնելու յեւլ մողա դարձած փի-

լիսոփայական ուղղությունների գաղափարական բովանդակության միջեւ գոյություն ունեցող կապը:

Վերոհիշյալից յերեւում ե, վոր մարտնչող մատերիալիզմի որգանը լինել ցանկացող հանդեսը մարտական որգան պետք ե լինի, նախ բոլոր արդի «տերտերականության դիպումավոր լակեյներին» անշեղորեն մերկացնելու յեւլ հետամտելու իմաստով— դուրս են գալիս նրանք իբրեւ պաշտոնական գիտության ներկայացուցիչներ, թե՞ իբրեւ իրենց «դեմոկրատական ձախեր կամ գաղափարական սոցիալիստական հրապարակախոսներ» հորջորջող կամավոր հրաձիգներ, — այդ միեւլտոյն ե:

Յերկրորդ՝ այդպիսի մի հանդես մարտնչող աթելիզմի որգան պետք ե լինի: Մենք ունենք այնպիսի գերատեսչություններ կամ թե պետական հիմնարկներ, վորոնք այդ աշխատանքն են վարում: Սակայն այդ աշխատանքը չափազանց թույլ ե, չափազանց անբավարար կերպով ե կատարվում, ըստ յերեւոյթին, յենթարկվելով իսկական ռուսական (թեկուզ յեւլ խորթարկվելով իսկական ռուսական (թեկուզ յեւլ խորհրդային) մեր բյուրոկրատիզմի ընդհանուր պայմանների ճշմանը: Ուստի յեւլ չափազանց կարեւոր ե, վոր ի լրումն համապատասխան պետական հիմնարկների աշխատանքի, վերջինս ուղղելու յեւլ աշխուժացնելու նպատակով, աթելիստական անդուլ աշխատանք կատարի ու պայքարի այն հանդեսը, վոր կոչված ե մարտնչող մատերիալիզմի որգան լինելու: Պետք ե ուշադրությամբ հետեւել բոլոր լեզուներով լույս տեսնող համապատասխան գրականության՝ թարգմանելով կամ առնվազն ռեֆերատների միջոցով տալով այն ամենը, ինչ վոր փոքրեշատն արժեքավոր ե այդ ասպարիզում:

ենգելսը վաղուց և խորհուրդ տվել արդի պրո-
 լետարիատի ղեկավարներին, ժողովրդի մեջ մասսա-
 յական կերպով տարածելու համար թարգմանել 18-րդ
 դարի վերջի աթեիստական մարտական գրականու-
 թյունը: Համոթ մեր, մենք մինչևի այժմ այդ բանը
 չենք արել (մեկն այն բազմաթիվ ապացույցներից,
 թե հեղափոխական դարաշրջանում իշխանությունը
 նկանելն ավելի հեշտ և, քան թե կարողանալ այդ իշ-
 խանությունը խելացի կերպով ոգտագործել): Յեր-
 բեմն մեր այդ թուլությունը, անգործունեությունն
 ու անկարությունն արդարացում են ամեն տեսակի
 «վերամբարձ» նկատառումներով: Որինակ՝ «ախր
 18-րդ դարի աթեիստական գրականությունը հնացել
 և, գիտական չէ, պարզամիտ և» յեվ այլն: Չկա ավե-
 լի վատ բան, քան թե նման, իբր թե զիտնական
 սոփեսաները, վորոնք կամ իրենց բժախնդրությունն
 են ծածկում, կամ թե մարքսիզմը բոլորովին չհասկա-
 նալը:

Իհարկե, 18-րդ դարի հեղափոխականների աթե-
 իստական աշխատությունների մեջ վոչ-գիտական ու
 պարզամիտ բան շատ կարելի չի գտնել: Սակայն այդ
 աշխատությունների հրատարակիչներին վոչոք չի
 խանգարում կրճատելու յեվ վերջիններիս փոքրիկ վեր-
 ջաբաններ ավելացնելու, մատնանշելով 18-րդ դարի
 վերջից մարդկության արած կրոնի գիտական քննա-
 դատության պրոգրեսսը, մատնանշելով հանդերձ հա-
 մապատասխան նորագույն աշխատություններ յեվ
 այլն: Մեծագույն ու վաթար սխալ կլիներ կարծել,
 մի սխալ, վոր կարող և գործել մարքսիստը, թե ար-
 դի վողջ հասարակության կողմից խավարի, տգի-

տության ու նախապաշարունմների դատապարտված
 ժողովրդական բազմամիլիոն մասսաները (մանավանդ
 գյուղացիական ու արհեստավորական մասսաները),
 այդ խավարից զուտ մարքսիստական լուսավորու-
 թյան ուղիղ հանապարհով միայն կարող են դուրս
 գալ: Պետք և այդ մասսաներին աթեիստական պրո-
 պագանդի ամենաբազմազան նյութ գալ, ծանոթագ-
 նել նրանց կյանքի բոլորովին տարբեր շրջանների
 փաստերին, մոտենալ նրանց թե այսպես յեվ թե
 այնպես՝ նրանց մեջ հետաքրքրություն առաջ բերե-
 լու, կրոնի քնից սթափվելու նրանց ամենատարբեր
 կողմներից թափ տալու նպատակով—ամենատարբեր
 միջոցներով յեվ այլն:

Տիրող տերտերականության վրա սրամտորեն
 ու բացահայտ կերպով հարձակվող՝ 18-րդ դարի հին
 աթեիստների կայտառ, աշխույժ ու տաղանդավոր
 հրապարակախոսությունն ամբողջովին հազարապա-
 տիկ ավելի հարմար կլինի մարդկանց կրոնի քնից
 արթնացնելու համար, քան թե մարքսիզմի՝ հանձրա-
 լի, չոր ու ցամաք, գրեթե վորեվե շնորհալի ընտրու-
 թյունից՝ գուրկ փաստերով լուսաբանված վերա-
 պատմությունները, վորոնք մեր գրականության մեջ
 գերակշռող տեղ են գրավում, ու վորոնք հահախ
 (մեղքներս ի՛նչ թագցնենք) մարքսիզմն աղավաղում
 են: Մարքսի յեվ Ենգելսի բոլոր շատ թե քիչ խոշոր
 յերկերը մենք ունենք թարգմանված: Յիրկյուղ կրել,
 թե հին աթեիզմն ու հին մատերիալիզմը մեզ-
 նում չեն լրացվի այն ուղղումներով, վոր Մարքսն ու
 Ենգելսն են մտցրել, բոլորովին հիմք չկա: Ամենա-
 կարեվոր խնդիրը—մեր իբր թե մարքսիստ, բայց ի-

րոր մարքսիզմն աշխանդակող կոմունիստներն ամենից ավելի հենց այս են մոռանում — այդ այն է, վոր պետք է կարողանալ ժողովրդական դեռ բոլորովին չզարգացած մասսաները հետաքրքրել գիտակցական վերաբերմունքով կրոնի խնդիրների հանդեպ ու կրոնի գիտակցական քննադատութեամբ:

Մյուս կողմից՝ նայեցեք կրոնների արդի գիտական քննադատութեան ներկայացուցիչներին: Կրթված բուրժուազիայի այդ ներկայացուցիչները գրեթե միշտ կրոնական նախապաշարումների հենց իրենց սեփական հերքումները «լրացնում են» այնպիսի դատողութիւններով, վորոնք միանգամից մերկացնում են նրանց, վորպես բուրժուազիայի գաղափարական ստրուկների, վորպես «տերտերականութեան դիպլոմավոր լակեյների»:

Յերկու որինակ բերենք: Պրոֆեսոր Ռ. Յու. Վիպպերը 1918 թ. «Քրիստոնեյութեան Ծագումը» խորագրով մի գրքույկ էր հրատարակել (հրատարակութիւն «Фарос» Մոսկվա): Վերապատմելով արդի գիտութեան գլխավոր արդյունքները՝ հեղինակը վոչ միայն չի կռվում այն նախապաշարումների ու խաբեյութեան դեմ, վորոնք յեկեղեցու՝ վորպես քաղաքական կազմակերպութեան զենքն են, վոչ միայն աչքաթող է անում այդ հարցերը, այլ յեմ ուղղակի ծիծաղելի ու ամենահետադիմական հավակնութիւն են ցույց տալիս՝ յերկու «ծայրահեղութիւնից» վերկանգնելու թե՛ իդեալիստականից, թե՛ մատերիալիստականից: Տիրող բուրժուազիային **գլազալուբլուց** անել է այս, այն բուրժուազիային, վոր ամբողջ աշխարհում աշխատավորներից բամած շահույթից հա-

րյուրավոր միլիոն ուրբիներ է ծախսում կրոնի պաշտպանութեան համար:

Գերմանական հռչակավոր գիտնական Արթուր Դրեվսը, «Քրիստոսի Առասպելը» խորագիրն ունեցող իր գրքով, ժխտելով կրոնական նախապաշարումներն ու հերիաթները, ապացուցելով, վոր վոչ մի Քրիստոս գոյութիւն չի ունեցել, զրբի վերջն արտահայտվում է հոգուտ կրոնի, միայն թե՛ նորոգված, զրտված ու խորագետ «որ ըստ որե ավելի ու ավելի ուժեղացող բնապաշտական հեղեղին» դիմադրելու ընդունակ կրոնին (եջ 238, գերմանական չորրորդ հրատարակութիւն, 1910): Կրոնական հին ու փտած նախապաշարումները՝ ավելի զագրելի ու ստոր նախապաշարումներով փոխարինելու համար շահագործողներին բացահայտ կերպով ոգևող անկեղծ ու գիտակից մի հետադիմական է նա:

Այդ չի նշանակում, վոր Դրեվսը թարգմանել պետք չի: Այդ նշանակում է, վոր կոմունիստներն ու բոլոր հետեւողական մատերիալիստները վորոշ չափով իրագործելով իրենց շողկապը առաջդիմական բուրժուազիայի հետ, պետք է անշեղ մերկացնեն այդ բուրժուազիային, յերբ նա հետադիմականութեան զիրկն է ընկնում: Այդ նշանակում է, վոր խուսափել 18-րդ դարի բուրժուազիայի ներկայացուցիչներ շողկապից, այսինքն այն դարաշրջանի, յերբ այդ բուրժուազիան հեղափոխական է յեղել, այդ կնշանակեր դավանանել մարքսիզմին ու մատերիալիզմին, քանի վոր միութիւնը Դրեվսների հետ այս կամ այն ձեւով, այս կամ այն չափով պարտադիր է մեզ համար, իշխող կրոնական խավարամոլութեան դեմ պայքարելու նպատակով:

« Ազգային գրադարան

NL0179941

